

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

**DEJAVNIKI RAZLIK V RODNOSTI MED SLOVENSKIMI
REGIJAMI**

Ljubljana, julij 2016

URŠKA DRAKSLER

IZJAVA O AVTORSTVU

Podpisana Urška Draksler, študentka Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, avtorica predloženega dela z naslovom Dejavniki razlik v rodnosti med slovenskimi regijami, pripravljenega v sodelovanju s svetovalcem prof. dr. Jožetom Sambtom,

IZJAVLJAM

1. da sem predloženo delo pripravila samostojno;
2. da je tiskana oblika predloženega dela istovetna njegovi elektronski obliki;
3. da je besedilo predloženega dela jezikovno korektno in tehnično pripravljeno v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, kar pomeni, da sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oziroma avtoric, ki jih uporabljam oziroma navajam v besedilu, citirana oziroma povzeta v skladu z Navodili za izdelavo zaključnih nalog Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani;
4. da se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del (v pisni ali grafični obliki) kot mojih lastnih – kaznivo po Kazenskem zakoniku Republike Slovenije;
5. da se zavedam posledic, ki bi jih na osnovi predloženega dela dokazano plagiatorstvo lahko predstavljalo za moj status na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani v skladu z relevantnim pravilnikom;
6. da sem pridobil/-a vsa potrebna dovoljenja za uporabo podatkov in avtorskih del v predloženem delu in jih v njem jasno označil/-a;
7. da sem pri pripravi predloženega dela ravnal/-a v skladu z etičnimi načeli in, kjer je to potrebno, za raziskavo pridobil/-a soglasje etične komisije;
8. da soglašam, da se elektronska oblika predloženega dela uporabi za preverjanje podobnosti vsebine z drugimi deli s programsko opremo za preverjanje podobnosti vsebine, ki je povezana s študijskim informacijskim sistemom članice;
9. da na Univerzo v Ljubljani neodplačno, neizključno, prostorsko in časovno neomejeno prenašam pravico shranitve predloženega dela v elektronski obliki, pravico reproduciranja ter pravico dajanja predloženega dela na voljo javnosti na svetovnem spletu preko Repozitorija Univerze v Ljubljani;
10. da hkrati z objavo predloženega dela dovoljujem objavo svojih osebnih podatkov, ki so navedeni v njem in v tej izjavi.

V Ljubljani, dne 30.06.2016

Podpis študentke: _____

KAZALO

UVOD	1
1 TEORETIČNA IZHODIŠČA PROUČEVANJA RODNOSTI	2
1.1 Opredelitev rodnosti, natalitete	2
1.2 Teorije rodnosti.....	4
1.2.1 Malthusova teorija prebivalstva	4
1.2.2 Teorija demografskega prehoda	5
1.2.3 Revizija klasične teorije demografskega prehoda.....	7
1.2.4 Teorija medgeneracijskega pretakanja blaginje	10
1.2.5 Ekonomska teorija rodnosti.....	13
1.2.6 Sociološka teorija rodnosti	16
1.3 Dejavniki rodnosti.....	18
1.3.1 Neposredni dejavniki rodnosti	18
1.3.2 Posredni dejavniki rodnosti	19
2 RODNOST V SLOVENIJI	25
2.1 Raziskovanje rodnostnega vedenja v Sloveniji	25
2.2 Rodnost pred drugo svetovno vojno	26
2.3 Rodnost po drugi svetovni vojni	28
3 EMPIRIČNA ANALIZA DEJAVNIKOV MEDREGIONALNIH RAZLIK V STOPNJI CELOTNE RODNOSTI V SLOVENIJI OD 1995 DO 2014 – ANALIZA PANELNIH PODATKOV	32
3.1 Baza podatkov.....	32
3.2 Opis spremenljivk.....	34
3.2.1 Odvisna spremenljivka – stopnja celotne rodnosti.....	34
3.2.2 Povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka	35
3.2.3 Stabilnost zakonskih zvez	36
3.2.4 Izobrazba	37
3.2.5 Materialni položaj	38
3.2.6 Delež kmečkega prebivalstva.....	41
3.3 Metodologija.....	42
3.4 Rezultati	45
SKLEP	47

LITERATURA IN VIRI.....	49
--------------------------------	-----------

KAZALO TABEL

Tabela 1: Značilnosti tradicionalnih in modernih družb	6
Tabela 2: Stopnja celotne rodnosti v Sloveniji v obdobju od 1950 do 2014 (izbrana leta) .	30
Tabela 3: Ocene parametrov regresijskega modela	45

KAZALO SLIK

Slika 1: Raven stopnje celotne rodnosti v letih 1995, 2003 in 2014 po slovenskih statističnih regijah	35
---	----

UVOD

V Sloveniji je razprava o medregionalnih razlikah v gospodarski razvitosti vedno aktualna in politično občutljiva, četudi so mednarodno gledano medregionalne razlike v bruto domačem proizvodu v Sloveniji relativno majhne. Razlike v družbeno-ekonomski razvitosti regij so iz vidika pričujočega dela pomembne, saj ravno slednje predstavljajo gonilo medregionalnih demografskih trendov. Tako je na primer spremljanje trendov notranjih selitev za državo izjemnega pomena, predvsem z vidika načrtovanja gospodarskih in demografskih politik. Gospodarski degradaciji določenega območja lahko brez državne intervencije in spodbud sledi tudi demografska (odseljevanje, staranje prebivalstva) in prostorska (zaraščanje kulturne krajine) degradacija.

Rodnost je z vidika medregionalnih razlik še posebej zanimiv pojav za proučevanje, saj je določena stopnja rodnosti posledica delovanja številnih dejavnikov, tako ekonomskih, družbenih, kulturnih, bioloških, psiholoških kot tudi antropoloških. Tako se v različnih stopnjah rodnosti med regijami odražajo mnogotere in mnogovrstne medregionalne razlike. Namen diplomskega dela je proučiti, kateri dejavniki v Sloveniji vplivajo na medregionalne razlike v stopnjah celotne rodnosti v obdobju po osamosvojitvi Slovenije (med leti 1995 do 2014).

V ta namen smo v prvem poglavju opredelili ključne demografske pojave in procese ter proučili obstoječe poglavitne teorije rodnosti. Ker je rodnost večdimenzionalen in kompleksen pojav, so predstavljena teoretična izhodišča iz različnih znanstvenih disciplin. Najprej je predstavljena analiza Malthusove teorije prebivalstva, nato klasična teorija demografskega prehoda ter njena revizija, sledijo še teorija medgeneracijskega pretakanja blaginje, ekonomska teorija ter sociološka teorija. V sklopu prvega poglavja sistematično podajamo še pregled neposrednih in posrednih dejavnikov rodnosti. V drugem poglavju predstavljamo rodnostno vedenje v Sloveniji pred in po drugi svetovni vojni.

V tretjem poglavju se posvečamo empirični analizi medregionalnih razlik v stopnji celotne rodnosti v Sloveniji v obdobju od 1995 do 2014. Podatke smo pridobili s spletne strani Statističnega urada Republike Slovenije (v nadaljevanju SURS), nekaj pa so nam jih posredovali sodelavci SURS. Najprej navajamo seznam posameznih izbranih spremenljivk ter teoretične utemeljitve za njihov izbor v analizo. Zaradi preglednosti smo spremenljivke smo razdelili na pet sklopov, in sicer povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka, stabilnost zakonskih zvez, izobrazba, materialni položaj ter delež kmečkega prebivalstva. Proučili smo tudi že obstoječe empirične raziskave, s čimer smo še dodatno utemeljili zajem spremenljivk. Analizo smo izvedli z metodo analize panelnih podatkov, saj omogoča hkratno opazovanje tako presečnih podatkov kot podatkov časovnih vrst. Izbrano metodologijo smo v posebnem poglavju proučili in predstavili. Nato smo izvedli regresijsko analizo panelnih podatkov, in

sicer z modelom z naključnimi učinki. V posebnem poglavju predstavljamo rezultate analize, delo pa zaključujemo s ključnimi ugotovitvami, ki jih podajamo v sklepu.

1 TEORETIČNA IZHODIŠČA PROUČEVANJA RODNOSTI

1.1 Opredelitev rodnosti, natalitete

Rodnost je eden izmed najbolj proučevanih demografskih pojavov. Že v antičnih časih so se namreč države zanimale za populacijo, ki je živela na njihovem ozemlju. Tako so na primer Stari Grki in Rimljani z zakoni ter predpisi spodbujali družbeno zaželeno rodnostno obnašanje posameznih družbenih razredov. V 16. stoletju je z uveljavljanjem merkantilizma prebivalstvo neke države postalo eden izmed indikatorjev ekonomske moči, zato so države spodbujale njegovo rast. Konec 18. stoletja je bil pri proučevanju prebivalstvene dinamike poudarek na varovanju zdravja nacionalnega prebivalstva. Ob koncu 19. stoletja se je v Evropi in Združenih državah Amerike (v nadaljevanju ZDA) povečalo zanimanje za proučevanje prebivalstvene dinamike ob hkratnem upadanju rodnosti (Cukut, 2006, str. 17–19).

Rodnost opredelimo kot demografski pojav, ki povezuje število rojstev v nekem prebivalstvu s številom tega prebivalstva kot celote ali z njegovimi posameznimi deli. Obstajajo številni kazalniki rodnosti (Malačič, 2006, str. 77–82):

- Splošna stopnja natalitete (n) je razmerje med živorojenimi v nekem koledarskem letu in skupnim številom prebivalcev tega leta, pomnoženo s tisoč. O dani populaciji nam pove, koliko živorojenih otrok se je rodilo v nekem obdobju (po navadi v enem letu) na tisoč prebivalcev.
- Splošna stopnja rodnosti (f) je razmerje med vsemi živorojenimi v koledarskem letu in številom vseh žensk v rodni dobi, pomnoženo s tisoč. Kazalnik nam pove, koliko živorojenih je bilo v nekem koledarskem letu na tisoč žensk v rodni dobi. Pri tem je rodna doba žensk opredeljena s starostjo, to je od 15. do 49. leta starosti.
- Starostno specifične stopnje rodnosti (f_x) povedo število živorojenih otrok materam v starosti x let na 1000 žensk v starosti x . Pri petletnih starostno specifičnih stopnjah rodnosti (${}_5f_x$) se število živorojenih otrok in mater nanaša na petletno starostno skupino. Starostno specifične stopnje rodnosti so najnatančnejša mera rodnosti, vendar so za njihov izračun potrebni kvalitetni in obsežni podatki o rodnosti po starosti žensk.
- Totalna (celotna) rodnost (T_f) je seštevek vseh starostno specifičnih stopenj rodnosti v koledarskem letu. Pove nam povprečno število živorojenih otrok, ki bi jih rodila ženska, če bi dočakala devetinštirideseto leto starosti in če bi bila njena rodnost tekom rodne dobe enaka rodnosti v posameznih starostih v opazovanem koledarskem letu. Totalno rodnost lahko izračunamo tudi na približen način kot razmerje med številom živorojenih v določenem koledarskem letu in povprečnim številom žensk v rodni dobi. Ta kazalnik uporabimo, kadar nimamo podatkov o rodnosti po starosti mater. Aproximativna celotna

stopnja rodnosti (Tf) je ocena celotne rodnosti. Bolj kot so starostni razredi neenakomerno zastopani in manjša kot je populacija, večja so odstopanja. Ta kazalnik pogosto uporabljamo kot pokazatelj obnavljanja prebivalstva. V razvitih državah je meja za enostavno obnavljanje 2,1 otroka na žensko, v manj razvitih pa ustrezno več, medtem ko je konkretna vrednost odvisna od umrljivosti žensk.

- Bruto stopnja obnavljanja (R_b) pokaže povprečno število živorojenih deklic, ki jih ena ženska rodi v svoji rodni dobi, pri čemer ni izločena smrtnost žensk do kraja rodne dobe. Izračunamo jo na osnovi petletnih ali enoletnih starostnih razredov, in sicer tako, da v števec postavimo živorojene deklice materam v starosti x ali $x+5$, v imenovalcu pa število žensk v starosti x ali $x+5$. R_b dobimo, ko tako izračunane stopnje seštejemo po vseh starostnih razredih.
- Neto stopnja obnavljanja (R_n) nam pove povprečno število živorojenih deklic, ki jih ena ženska rodi v svojem rodnem obdobju, pri čemer je izločena smrtnost žensk do kraja rodne dobe. Če je vrednost R_n enaka ena, pomeni, da ena ženska v svojem rodnem obdobju rodi povprečno eno deklico, s čimer nadomesti samo sebe. To je tudi meja enostavne reprodukcije. Če je vrednost R_n večja od ena, je reprodukcija razširjena, če pa je nižja od ena, je reprodukcija zožena. Izračun neto stopnje obnavljanja je zelo podoben izračunu bruto stopnje obnavljanja, vendar izločimo smrtnost ženskega prebivalstva do konca rodne dobe. To naredimo tako, da posamezne izraze, ki jih seštevamo, najprej množimo s funkcijo živih ustreznega starostnega razreda s tablic smrtnosti. Pri izračunu torej upoštevamo samo delež žensk, ki so v posamezni starosti rodne dobe še žive.

Kadar hočemo pokazati potencialno sposobnost rojevanja, uporabljamo izraza plodnost oziroma fekundnost. Izraza označujeta, ali je nekdo sposoben rojevati otroke, ne pa, ali je to zmožnost uresničil, zato ju ne smemo zamenjevati z izrazoma nataliteta ter fertilitet oziroma rodnost. Rodnost namreč označuje dejstvo, da ima posameznik ali skupina ljudi potomce. Rodna doba je obdobje, ko je ženska sposobna rojevati. V demografskih analizah za rodno obdobje upoštevamo obdobje, ko je ženska stara med 15 in 49 let (Šircelj, 2006, str. 22). Rodnost delimo na zakonsko in izvenzakonsko ter na načrtovano in nenačrtovano. Načrtovana rodnost je zavedna ali regulirana in je značilna predvsem za razvite države, kjer je prebivalstvu na razpolago širok nabor sodobnih kontracepcijskih sredstev (Malačič, 2006, str. 77–78). Soroden koncept nenačrtovani rodnosti je naravna rodnost. Slednjo je francoski demograf L. Henry definiral kot rodnost prebivalstva, ki ne uporablja sredstev kontrole rojstev, kar pomeni, da dodatno rojstvo v družini ni odvisno od že doseženega števila otrok v družini. Za prebivalstva z naravno rodnostjo je pogosto značilno, da je več kot polovica prebivalstva mlajša od petnajst let. Poimenovanje naravne rodnosti je sporno, saj človeška reprodukcija ni posledica zgolj bioloških dejavnikov, temveč tudi družbenih. Prav zato naravna rodnost ni absolutna in se je ne da nedvoumno opredeliti (Malačič, 2006, str. 101).

1.2 Teorije rodnosti

Demografski pojavi in procesi so bili predmet zanimanja že v antiki in srednjem veku. Razvoj demografske znanosti je potekal najprej v okviru filozofije, kasneje pa tudi drugih znanosti, kot je na primer ekonomija. Pogledi na evolucijo prebivalstva so bili sprva oblikovani predvsem z vidika odnosa države in drugih oblik družbenih skupnosti do konkretnih demografskih vprašanj. Dodelane teorije z razvitim konceptualnim aparatom so se pojavile mnogo kasneje. Tako je na primer koncept prebivalstva, kot ga dojemamo danes, nastal šele v 17. stoletju, o pojavu celovitejših demografskih teorij pa lahko govorimo šele od 17. ali 18. stoletja dalje. Na začetku 20. stoletja se je demografija kot znanost osamosvojila od drugih znanstvenih disciplin in doživela hiter razvoj. Slednje je bilo posledica hitrega naraščanja demografskih problemov nerazvitih in razvitih držav ter obče zanimanje za probleme socialnega in ekonomskega razvoja ter za njuno povezanost z razvojem prebivalstva. Pomembno vlogo je imelo tudi naraščanje pomena znanosti in znanstvenega razmišljanja. Hiter razvoj znanosti je namreč prispeval k nastanku in izpopolnjevanju metodologije znanstvenega raziskovanja, konglomeraciji spoznanj ter nastanku vse bolj dodelanih teorij (Malačič, 2006, str. 293–294).

Spodaj podajamo grob pregled najpomembnejših teorij in njihovih poudarkov s področja demografskih pojavov, in sicer v časovnem sosledju njihovega nastanka. Omenjene in razdelane so samo relevantne teorije. Tako smo na primer izpustili celo vrsto teorij enega dejavnika (H. Spencer, A. Dumont, Castrova proteinska teorija), saj nimajo pojasnjevalne moči za sodobne demografske procese in pojave. V nasprotju z njimi pa kompleksne teorije na podlagi analiz številnih dejavnikov poskušajo najti odgovor za demografske spremembe, pojave in procese. Kot izpostavljajo Huinink, Kohli in Ehrhardt (2015, str. 94), zahteva razumevanje, proučevanje in raziskovanje rodnosti v razvitih državah integrativni pristop. Človeško reproduktivno vedenje je namreč posledica delovanja mnogovrstnih dejavnikov, tako bioloških in psiholoških, kot tudi družbenih, ekonomskih, kulturnih in političnih okoliščin ter pogojev, zato je temeljito proučevanje rodnostnega vedenja inherentno multidisciplinarno.

1.2.1 Malthusova teorija prebivalstva

Začetnik znanstvenega raziskovanja rodnosti je T. R. Malthus. Leta 1798 je izšlo njegovo delo *An Essay on the Principle of Population*, katerega temeljna teza je, da se prebivalstvo, če narašča nenadzorovano, povečuje v geometrijskem zaporedju. Število prebivalcev naj bi se tako podvojilo vsakih petindvajset let. Na drugi strani se življenjsko potrebni viri povečujejo v aritmetičnem zaporedju. Slednje je posledica dejstva, da je zemlja fiksen proizvodni dejavnik in da velja zakon o padajočih donosih. Da število prebivalcev zaradi rasti po geometrijskem zaporedju ni že v preteklosti naraslo čez vse meje, Malthus pojasni z uvedbo pojma preventivnih in pozitivnih ovir. Preventivne ovire delujejo tako, da omejujejo poroke in porode, pozitivne ovire pa povečujejo smrtnost (težko delo, nezdrave razmere na delu,

revščina, vojne, bolezni in drugo) (Malačič, 2006, str. 297). Izhajajoč iz te pesimistične predpostavke Malthus priporoči, da je potrebno rast prebivalstva omejiti, da bi se med proizvodnjo virov in rastjo prebivalstva ohranilo ravnotežje.

Rast prebivalstva lahko nadzorujemo s povečanjem smrtnosti ali pa s preventivno kontrolo rojstev. Malthus našteje tri metode nadzorovanja prebivalstva. Prva je naravna selekcija, ki nastane zaradi vsesplošnega pomanjkanja, lakote, bede, slabih higienskih razmer, bolezni, epidemij, vojn. Druga metoda so »nečedna dejanja«, kot so splavi in spolni odkloni, h katerim se ljudje zatekajo, da bi se izognili nosečnosti in posledično revščini. Tretja pa je spolna vzdržnost preko odlaganja porok. Spodbujanje smrtnosti in »nečedna dejanja« so z moralnega vidika nesprejemljiva. Kot edini sprejemljivi način omejevanja rasti prebivalstva Malthus dojema spolno vzdržnost. Malthus precej ambivalentno pojasnjuje rodnostno obnašanje prebivalstva v takratni Evropi. Po njegovem mnenju naj bi prevladoval preventivni nadzor. Malthus domneva, da je med rodnostjo in življenjskim standardom pozitivna povezava, kar pomeni, da poslabšanje življenjskih razmer spodbuja pare k odlaganju porok ali celibatu, zaradi česar se stopnja rodnosti zniža. Nasprotna pa je njegova domneva o povezavi med rodnostjo in družbeno-ekonomskim razvojem. Slednja naj bi bila negativna. Družbeno-ekonomski razvoj vodi k znižanju rodnosti zaradi aspiracij ljudi po še boljšem življenjskem standardu (Černič Istenič, 1994a, str. 23–24).

1.2.2 Teorija demografskega prehoda

Družbeno-ekonomski razvoj je v 19. in na začetku 20. stoletja potrdil Malthusovo tezo o negativni povezavi med rodnostjo in socialnim razvojem. Rodnost se je namreč v skoraj vseh evropskih državah znižala pod raven obnavljanja prebivalstva. Ravno ta pojav je spodbudil nastanek teorije demografskega prehoda, ki pojasnjuje prehod rodnosti in umrljivosti z visoke na nizko raven. Prve razlage poteka demografskega prehoda so temeljile na večfaznem modelu. Značilnosti prve faze demografskega prehoda sta visoka smrtnost in visoka rodnost, posledica česar je počasna rast prebivalstva. Gibanje smrtnosti je neenakomerno, saj jo prekinjajo obdobja vojn, bolezni, epidemij; linija, ki ponazarja rodnost, pa je enakomerna. V drugi fazi demografskega prehoda smrtnost upada, rodnost pa ostaja visoka, kar povzroči hitro rast prebivalstva. V tretji fazi upade tudi rodnost, zato se rast prebivalstva upočasni ali celo zaustavi. Za države, ki so prešle demografski prehod, je torej značilna nizka stopnja rodnosti in smrtnosti (Černič Istenič, 1994a, str. 24).

Prvi avtorji teorije demografskega prehoda so bili Landry, Thompson, Davis in Notestein (Šircelj, 2006, str. 31). Demografski prehod so pojmovali kot eno izmed dimenzij tranzicije iz tradicionalnih v moderne družbe. Opredelili so bistvene značilnosti modernih in tradicionalnih družb, ki jih prikazujemo v Tabeli 1.

Tabela 1: Značilnosti tradicionalnih in modernih družb

TRADICIONALNE DRUŽBE	MODERNE DRUŽBE
<ul style="list-style-type: none"> • Visoka stopnja smrtnosti, še posebej dojenčkov in otrok, • agrarna družba, • vaške skupnosti, • kratkotrajno izobraževanje in nizka raven izobrazbe, • nizka življenjska raven, • omejene možnosti porabe, trošenja, • mesto ženske je doma, • nizki stroški nege in vzgoje otrok, otroci začnejo zelo zgodaj prispevati sredstva za preživljanje družine, • delo je organizirano v družinah, • bistvena vloga družine pri zagotavljanju ekonomske varnosti njenih članov, • velike družine in gospodinjstva, • družbena nemobilnost, • pomembna vloga religije, ki spodbuja velike družine, • ljudske metode kontracepcije. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nizka smrtnost, še posebej dojenčkov in otrok, • industrijska družba, • visoka raven urbanizacije, • dolgotrajno izobraževanje, visoka raven izobrazbe, • visoka življenjska raven, • naraščajoče možnosti porabe, trošenja, • emancipacija žensk in njihova nova ekonomska vloga, • visoki stroški nege in vzgoje otrok, otroci začno pozno (ali pa sploh ne) prispevati k družinskemu proračunu, • delo je organizirano v tovarnah in ustanovah, • manjša vloga družine pri zagotavljanju ekonomske varnosti njenih članov (uvedba socialnega zavarovanja), • nuklearne družine, • visoka stopnja družbene mobilnosti in aspiracije po napredovanju, • zmanjševanje vpliva in moči cerkve, vzor so majhne družine, • sodobne in zanesljive metode kontracepcije.

Vir: Šircelj, *Oprelitev tradicionalnih in modernih družb*, 2006, str. 30.

Zniževanje rodnosti naj bi bilo torej posledica sprememb v družbenem življenju. Slednje so najprej sprožile zmanjšanje umrljivosti, kasneje pa zaradi povečanega preživetja otrok še zmanjšanje rodnosti. Poleg tega je postalo vzdrževanje otrok pri načinu življenja, ki sta ga prinesli industrializacija in urbanizacija, predrago, da bi si roditelji ustvarili veliko družino (Šircelj, 2006, str. 31).

1.2.3 Revizija klasične teorije demografskega prehoda

S teorijo demografskega prehoda je možno razložiti hitro rast populacije v ekonomsko manj razvitih delih sveta, zato je bila zelo pogosto uporabljena. Vendar pa so izsledki kasnejših demografskih raziskav pokazali, da je teorija demografskega prehoda v svoji prvotni obliki pomanjkljiva, zato so jo poskušali dopolniti.

Raziskava *European Fertility Project* (v nadaljevanju EFP), ki jo je izvedla skupina uveljavljenih znanstvenikov (A. J. Coale, S. C. Watkins, J. Knodel, M. Livi-Bacci, R. Lesthaeghe, B. Anderson, F. van de Walle, E. van de Walle, P. C. Matthiessen, E. Harm, A. Sharlin in C. Wilson), je služila tudi namenu empiričnega preverjanja predpostavk klasične teorije demografskega prehoda. Raziskava je potekala konec šestdesetih let 20. stoletja na podlagi obširnih demografskih podatkov iz šesto pokrajin iz šestnajstih evropskih držav za obdobje več kot sto let (Černič Istenič, 1994a, str. 25). Projekt je imel dva poglobljena namena. Prvi je bil ustvariti podroben kvantitativen pregled stopenj rodnosti za vsako izmed več sto evropskih provinc. Drugi pa je bil raziskati in opredeliti obstoječe družbene in ekonomske dejavnike v času, ko se je začela zniževati stopnja rodnosti (Coale & Treadway, 1986, str. 31–32).

Raziskava je temeljila na izsledkih A. J. Coala iz leta 1969, ki je ugotovil, da so v obdobju med 1870 in 1900 v Evropi obstajala štiri območja skupkov mikroregij z nizko rodnostjo poročenih, in sicer mediteranska regija (deli Italije, Francije, Katalonije in južne Španije), baltiška regija (deli Švedske, Litve, Latvije, Estonije in okolica St. Petersburga), atlantska regija (Norveška, severna Škotska, Irska, Bretanja in atlantske province Iberije) ter nekatera območja habsburškega imperija. Pomenljivo je to, da na naštetih območjih procesi modernizacije, industrializacije, izobraževanja niso potekali nič hitreje kot na območjih, na katerih se rodnost ni znižala. Potrdila pa se je Hajnalova teza o evropskem vzorcu poročnosti¹ (pozne poroke in relativno velik delež dokončno samskih), ki je bil prisoten severno od linije Trst–St. Petersburg. Ključna ugotovitev teh rezultatov je, da začetek upadanja rodnosti ni posledica zgolj procesov modernizacije. Prav zato je potrebno raziskati značilnosti posameznih območij pred demografskim prehodom (Černič Istenič, 1994, str. 26).

Ključne ugotovitve EFP so (Coale & Treadway, 1986, str. 36–51):

- Ugotovili so, da je bila splošna rodnost (ki je bila zelo odvisna od deleža poročenih in njihove rodnosti) precej nižja od predvidene rodnosti po klasični teoriji demografskega

¹ J. Hajnal je leta 1965 podal strnjeno analizo poročnosti glede na časovno dinamiko in glede na razlike med območji v Evropi. Glede na vzorec poročnosti lahko Evropo 19. stoletja razdelimo na območje zahodno od črte Sankt Peterburg–Trst, kjer je prevladoval sistem z nizko poročnostjo, visoko starostjo ob prvi poroki (v povprečju je bila starost žensk ob vstopu v zakon več kot 24 let, moških pa več kot 26 let) ter visokim procentom dokončne samskosti (delež je bil višji od 10 %). Ta sistem je bil značilen zgolj za Evropo, zato ga imenujemo *evropski vzorec poročnosti*. Vzhodno od omenjene geografske linije pa je prevladoval sistem z zgodnjo poročnostjo (starost žensk ob prvi poroki je bila pod 22, starost moških pod 24) in nizkim deležem dokončne samskosti (manj kot 5 %) (Livi Bacci, 2005, str. 129).

prehoda. Splošna rodnost je v povprečju znašala le med 30 in 50 % rodnosti Hutteritov². Tudi rodnost poročenih je bila nižja od rodnosti Hutteritov (celo za 25 %). Med območji so obstajale velike razlike v rodnosti poročenih. Kljub temu da so obstajali močni družbeni mehanizmi (verski nauki, državne institucije idr.), ki so spodbujali visoko rodnost, se rodnost tudi v obdobju pred demografskim prehodom nikjer v Evropi ni približala biološki (naravni) rodnosti.

- Splošna rodnost v obdobju pred demografsko tranzicijo ni bila konstantna, temveč je variirala še posebej v odvisnosti od sprememb deleža poročenih. Po drugi strani pa se rodnost poročenih skoraj ni spreminjala.
- Po končanem demografskem prehodu sta se smrtnost in rodnost precej znižali in postali stabilnejši kot pred demografskim prehodom, kar se sklada s predpostavko klasične teorije demografskega prehoda.

Rodnostno obnašanje so omenjeni avtorji projekta EFP opazovali tudi med samim demografskim prehodom in ugotovili (Cotts Watkins, 1986, str. 430–433):

- V obdobju med 1870 in 1960 je bil upad rodnosti poročenih večji od upada splošne rodnosti.
- Upad splošne rodnosti je bil posledica padanja rodnosti poročenih in ne nižanja deleža poročenih.
- Ko je na nekem območju (v regiji, deželi, državi) stopnja rodnosti začela padati, se ta pojav ni več zaustavil, vse dokler stopnja rodnosti ni padla na zelo nizko raven.
- Pojav padanja rodnosti je hitro zaobjel vse evropske dežele. Do leta 1930 je bila temu pojavu podvržena že celotna Evropa. Na hiter upad rodnosti poročenih je vplivala predvsem uporaba kontracepcijskih sredstev. Do leta 1870 je bila višina stopnje rodnosti poročenih odvisna predvsem od ljudskih običajev (dojenje, vzdržnost, potek vstopanja in izstopanja iz zakonske zveze), po tem letu pa je prevladal vzorec omejevanja rodnosti s pomočjo kontracepcije.

Navajamo še nekaj ugotovitev raziskovalnega projekta EFP, ki se nanašajo na preverjanje predpostavk klasične teorije demografskega prehoda:

² Hutteriti so anabaptistična skupnost v osrednjem delu ZDA. V povprečju so zelo zdravi, sledijo pa verski dogmi, ki prepoveduje uporabo kakršnih koli kontracepcijskih metod, vključno s splavom. Prav zato demografi za primer naravne rodnosti najpogosteje navajajo rodnost Hutteritov (Andorka v Černič Istenič, 1994a, str. 26). Vendar Coale (1986, str. 5–6) poudarja, da tudi stopnja rodnosti Hutteritov z biološkega vidika ni najvišja možna stopnja rodnosti. Predstavlja pa eno najvišjih zabeleženih stopenj rodnosti določene populacije. Slednje je povezano z njihovo kulturo. Hutteriti so namreč edinstvena religijska sekta in etnična skupnost ter so zavezani načelu skupne lastnine. Imajo svojo lastno ekonomijo in kulturo. Skupnost ni podlegla procesom asimilacije, zato imajo še vedno svoj jezik, svoje šole, svojstven socializacijski proces, način oblačenja in življenja. Njihova kultura temelji na koloniji, v sklopi katere prakticirajo svoje religijsko in posvetno življenje, ki sta tesno prepletena. Prve tri kolonije so osnovali leta 1874 (na področju Dakote), ko so kot begunci pribežali iz južne Rusije. Danes njihova skupnost obsega 470 kolonij, in sicer na območju štirih kanadskih provinc in šestih zveznih držav ZDA (Evans, 2015, str. 79).

- Upadanje smrtnosti dojenčkov in otrok se je izkazalo kot pomemben dejavnik zniževanja rodnosti le na nekaterih območjih. V primeru Švice se je padec umrljivosti dojenčkov v vseh njenih regijah zgodil pred upadanjem rodnosti poročenih. Padec umrljivosti dojenčkov je torej spodbudil pojav padanja rodnosti. Toda na Danskem in v Nemčiji je v polovici območij padec rodnosti poročenih predhodil padcu umrljivosti dojenčkov (van de Walle, 1986, str. 224–231).
- Povezava med industrializacijo in upadanjem rodnosti je šibka, še posebej če so avtorji kot kazalnik izbrali le delež zaposlenih v kmetijstvu. Vpliv industrializacije se je povečal, ko so deležu zaposlenih v kmetijstvu dodali delež zaposlenih v domači obrti. Statistično značilnost korelacije pa je bistveno povečala vključitev kazalnika, ki prikazuje sekularizacijo (število volilnih glasov za netradicionalne stranke v začetku dvajsetega stoletja) (Lesthaeghe & Wilson, 1986, 289–292).
- Avtorji s statističnimi metodami niso uspeli dokazati povezave med upadanjem rodnosti in spreminjanjem družbene vloge žensk. Razpoložljivi podatki so namreč omogočali, da so kot indikator upoštevali le delež žensk v delovni sili (izven doma). V zvezi s tem vprašanjem avtorji predlagajo razširitev raziskovanja, in sicer na vpliv kulturnih dejavnikov družbenega položaja žensk, ki bi utegnili imeti močnejši efekt na rodnostno obnašanje kot ekonomski položaj žensk (Knodel & van de Walle, 1986, 393–399).
- Raziskava je potrdila hipotezo o vplivu urbanizacije na upadanje rodnosti. Demografski prehod je namreč prej zajel mestna območja kot pa vaška. Rodnost poročenih v mestih je bila praviloma vedno nižja od rodnosti poročenih parov na podeželju. Ugotovili so tudi, da je rodnost prej in hitreje padala v mestih, kjer je bil delež zaposlenih v industriji večji od deleža zaposlenih v administraciji (Sharlin, 1986, 236–249).

K zgoraj navedenim ugotovitvam dodajmo še, da se tudi stopnja pismenosti (indikator izobraževanja) ni izkazala kot statistično značilna neodvisna spremenljivka. Ko so deležu pismenih dodali stopnjo izobrazbe, so bili rezultati boljši, a še vedno ne nedvoumni. Avtorji EFP torej z rezultati analize niso mogli potrditi statistično značilne korelacije med procesi modernizacije in upadanjem rodnosti (Černič Istenič, 1994a, str. 28–29).

Izsledki projekta so torej dodobra pretresli hipoteze klasične teorije demografskega prehoda. Rezultati so potrdili, da se je upad rodnosti najprej zgodil v urbaniziranih in industrializiranih okoljih z nizko umrljivostjo dojenčkov ter visokim deležem pismenih, vendar pa padanje rodnosti ni vedno sovpadalo s procesi modernizacije. Proces padanja rodnosti se je namreč začel v okoljih z zelo različnimi stopnjami družbene in gospodarske razvitosti.

Raziskave, ki sta jih v okviru projekta EFP izvedla J. Knodel in E. van de Walle (1986, str. 416–419), so pokazale, da čas oziroma leto bolje napove začetek upadanja rodnosti kot pa družbene in gospodarske razmere ter dejavniki. Avtorja domnevata, da je moral biti določen delež otrok že pred nastopom modernizacije nezaželen, kar je pomenilo, da so ljudje želeli omejiti število rojstev, vendar o metodah kontracepcije niso imeli potrebnega znanja, njihovo uporabo pa so preprečevale tudi verske dogme. Sklepata, da je bilo slabo ravnanje z otroki

(dojilje, zapuščanje, izpostavljanje dojenčkov, zapostavljanje otrok in drugo) poglobljena oblika omejevanja rodosti v družbah pred demografskim prehodom.

Rezultati EFP so pokazali, da so kulturni dejavniki in značilnosti (jezik, verska in etnična pripadnost) tisti, ki so bistveno vplivali na demografske razmere pred demografskim prehodom ter na sam začetek in trajanje demografskega prehoda v posameznih evropskih območjih. Kulturno in zemljepisno bližnja območja so imela enake demografske razmere. Tudi med demografskim prehodom je bilo sprejemanje novega vzorca rodnostnega obnašanja (začetek množičnega uporabljanja kontracepcije) močno povezano s kulturnimi karakteristikami posameznega okolja. Če povzamemo, demografski prehod se je začel na kulturno podobnih območjih ob podobnem času in s podobno hitrostjo neodvisno od družbenih in gospodarskih pogojev. Območja, ki so bila na podobni stopnji družbeno-gospodarskega razvoja, a so bila kulturno različna, pa je demografski prehod zajel ob različnem času z različno intenziteto (Anderson, 1986, 293–312). Modernizacijski procesi so se torej izkazali kot zadosten, ne pa tudi nujen pogoj za pričetek demografske tranzicije.

Podobnost v času začetka demografskega prehoda (v večini evropskih območij se je slednji začel med 1880 in 1910) torej ni bila posledica ekonomskega razvoja, temveč posledica širjenja znanja o metodah kontracepcije ter izmenjave normativnih prepričanj. Širjenje informacij so omejevale jezikovne ovire, ravno zato so raziskovalci ugotovili bistven vpliv kulturnih dejavnikov na prevzemanje novega modela rodnostnega obnašanja.

Če povzamemo, ključen prispevek moderne teorije demografskega prehoda je vpeljava in osredotočenost na kulturne dejavnike rodnostnega obnašanja. Modernizacija torej ni poglobljen sprožilec začetka in poteka upadanja rodosti, kot je to predvidevala klasična teorija demografskega prehoda, temveč so to kulturne značilnosti družb pred prehodom oziroma njihova sprejemljivost za udejanjanje želje po omejevanju števila otrok. Problem, ki ostal odprt za nadaljnje raziskave, je bil definiranje sprožilcev in mehanizmov, ki so vplivali na to, da se je latentna (družbeno nezaželena) motivacija za omejitev rojstev preobrazila v manifestno (Černič Istenič, 1994a, str. 32–33). Raziskovanje tega vprašanja je sprožilo nastanek novih teorij, ki pojasnjujejo rodnostno obnašanje.

1.2.4 Teorija medgeneracijskega pretakanja blaginje

Že revizija klasične teorije demografskega prehoda je pokazala, da za temeljito pojasnjevanje rodnostnega obnašanja ne zadostuje le analiza dejavnikov na makro nivoju, temveč je potrebno upoštevati tudi kulturne dejavnike in ožjo družbeno raven. Tako je Caldwell s sodelavci naredil korak k poglobljeni analizi rodnostnega obnašanja na način, da se je pojasnjevanja pojava lotil na mikro ravni. Nastanek teorije medgeneracijskega pretakanja blaginje v zgodnjih osemdesetih letih devetnajstega stoletja je plod dolgotrajnega proučevanja demografskih pojavov in procesov v deželah tretjega sveta in Avstraliji ter komparacije teh pojavov in procesov v Evropi (Černič Istenič, 1994, str. 33).

Teorija medgeneracijskega pretakanja blaginje temelji na predpostavki, da je rodnostno vedenje ekonomsko racionalno, in sicer v vseh družbah ne glede na njihovo stopnjo gospodarskega in družbenega razvoja ter ne glede na to, ali so družbe že prešle demografski prehod. Rodnost je torej v posamezni družbi visoka ali nizka v odvisnosti od njene ekonomske koristi za posameznike, pare in družino (Cukut, 2006, str. 30). Racionalnost visoke ali nizke rodnosti je odvisna od širših socialnih okoliščin, še posebej od usmerjenosti pretoka trenutnih in pričakovanih stvarnih (delo, sredstva, denar, pomoč idr.) in nestvarnih resursov (ljubezen, varnost, pomoč, toplina idr.) od mlajše generacije k starejši in obratno.

Visoka stopnja rodnosti je torej racionalna, ko od mlajše k starejši generaciji priteka večji obseg blaginje kot starejša generacija vlaga v mlajšo. Slednje velja v družbah, katerih gospodarstvo temelji na domači družinski produkciji. Družinska morala, ki ima oporo v religiji, opravičuje monopol moči na področju odločanja in nadzora, ki ga ima starejša generacija (predvsem moških) nad mlajšo. V primeru patriarhata je moč odločanja v rokah najstarejšega moškega (Josipovič, 2004, str. 58). Družinska morala, ki predstavlja velik del superstrukture (kulture), poudarja družinske vrednote ter primat doma, domačije, družine nad interesi posameznika. Od otrok (in žensk) se pričakuje pridnost, delavnost, skromnost, uslužnost, potrpežljivost, spoštovanje avtoritete in oblasti starejših. V omenjenih družbah visoka rodnost ni koristna le za privilegirane člane družine (moške in starejše), temveč za vse družinske člane. Velike družine imajo namreč v družbah z odsotnim ali slabo razvitim državnim sistemom socialne varnosti številne prednosti pred majhnimi, saj so zmožne akumulirati večje količine dobrin, lažje branijo svoje imetje, lažje rešujejo neugodne situacije in drugo. Poudariti velja, da posameznik v družini redko zazna občutek diskriminacije in neenakopravnosti, saj družinska morala zagotavlja stabilne odnose in razmerja moči. Slednje pomeni, da se položaj posameznika spreminja skozi čas in da bo z odraščanjem zagotovo napredoval po družinski hierarhični lestvici od podrejenega položaja v otroštvu do oblastniškega položaja v odraslosti. Tudi zato je odpor do družinskih avtoritet majhen (Caldwell, 1982, str. 168).

Caldwell (2005, str. 730) izpostavi, da imajo otroci v predmodernih družbah tudi zelo pomembno vrednost zavarovanja pred obnemoglostjo ali boleznijo v starejših letih. Tako se ekonomisti, ki proučujejo demografsko področje, strinjajo, da je v predmodernih družbah ne glede na morebitni neto deficit koristi otroškega dela in potrošnje za otroke (ob odsotnosti ostalih investicij v otroke), imeti otroke v vsakem primeru racionalna izbira. Avtor navaja tudi izsledke novjših raziskav, ki potrjujejo koncept zavarovalne funkcije otrok, saj visoka rodnost vztraja tudi tam, kjer je vrzel med inputom otroškega dela in njihovo potrošnjo močno negativna (Caldwell, 2005, str. 737). Tudi Lee (2000, str. 47) meni, da so v odsotnosti družbenih (državnih) institucij, ki zagotavljajo splošno, zakonsko zagotovljeno prerazporeditev sredstev od mlajše k starejši generaciji, otroci še vedno najboljše zagotovilo za varno (varnejšo) starost. Tudi danes so v številnih družbah medgeneracijski tokovi koristi in podpore od otrok k staršem pričakovano družbeno obnašanje, kar je še posebej značilno za države v razvoju, kjer so socialni sistemi nerazviti ali slabo delujoči. Oliveira (2016, str. 1) na

primeru Kitajske ugotavlja, da ostareli starši z več otroki prejmejo več finančnih transferov. Poleg tega je za njih bolj verjetno, da v starosti prebivajo z enim od odraslih otrok ter manj verjetno, da bi morali za zagotovitev preživetja v starosti delati. Ocenjeni vpliv na število otrok je močan kljub dejstvu, da so v povprečju odrasli otroci iz večjih družin slabše izobraženi in zaslužijo bistveno manj. Izsledki so pokazali tudi, da ta vpliv ni odvisen od spola otroka.

S prevlado kapitalističnega načina produkcije (ter širjenjem trga delovne sile) nad družinskim načinom produkcije starejša generacija izgubi zmožnost nadzorovanja zaposlovanja mlajše generacije, s tem pa tudi nadzor nad pretokom blaginje od mlajše generacije. Ker se starejša generacija ne more več nadejati zanesljivega pretoka blaginje, visoka rodnost preneha biti racionalna, saj morajo starejše generacije v mlajše vlagati več, kot lahko od njih na dolgi rok pričakujejo v povračilo. Med posamezniki prevladajo principi tržno-blagovne produkcije, kar pomeni spremembo v ekonomskih odnosih znotraj družine. Širša družinska skupnost razpade, nastane nuklearna družina. Vendar pa ekonomska nuklearizacija družine ni zadosten pogoj za padec rodnosti. S slabenjem tradicionalne družinske morale pride do emocionalne nuklearizacije družine, ki sproži dokončen preobrat v medgeneracijskem pretakanju blaginje³. Za nuklearno družino so namreč značilne močne čustvene vezi med partnerjema ter njunimi otroki. Otroci in njihove potrebe pridobijo prednost pred zagotavljanjem lastnih potreb staršev. Otroci tako postanejo ekonomsko neugodni, zato visoka rodnost ni več racionalna. Caldwell poudarja, da sprememba tradicionalne družinske morale s poudarjanjem individualnih pred kolektivnimi težnjami ni posledica le kapitalističnega načina produkcije, temveč tudi delovanja bistvenih družbenih institucij, kot sta država in cerkev. Z naraščanjem moči in sposobnosti države ali cerkve za reševanje problematičnih situacij se je slabil pomen razširjene družine, ki je izgubila vlogo edinega možnega garanta preživetja (Caldwell, 1982, 138–142).

Sprememba smeri medgeneracijskega pretakanja blaginje se je v večini evropskih dežel zgodila v drugi polovici 19. stoletja, kljub temu da se je ekonomska nuklearizacija družine v Evropi (na primer v Angliji že v 13. stoletju) zgodila pred pojavom modernih tržnih ekonomskih odnosov. Tradicionalna družinska morala se namreč s pojavom moderne ekonomije ni razgradila, zato se smer medgeneracijskega pretoka blaginje ni obrnila (Caldwell, 1982, str. 212). Tradicionalna družinska morala je obstala zaradi dvojne narave proizvodnega načina zgodnjega kapitalizma, ki je pomenil koeksistenco družinskega in kapitalističnega načina produkcije. Model družinske produkcije je ustrezal zgodnjemu kapitalizmu, saj so lahko delodajalci na račun neplačanih storitev, ki so jih ustvarjala gospodinjstva, delavcem dajali nizke mezde. Vrednote, kot so poslušnost, pridnost, vestnost,

³ Podobno navaja Boh (1988, str. 27), in sicer da se preobrat v medgeneracijskem pretakanju blaginje zgodi le v določenih proizvodnih odnosih, ko se ekonomija nuklearne družine osamosvoji od sorodniških mrež. Ekonomska nuklearizacija družine pa je posledica nuklearizacije čustvenih odnosov znotraj družine. Thadani (1978, str. 471) dodaja, da so radikalne spremembe v odnosu starši-otrok ključen dejavnik pri čustvenem stapljanju nuklearizirane družine, preobratu v medgeneracijskem pretoku blaginje in upadanju rodnosti.

upoštevanje avtoritet, skromnost, ki jih je podpirala tradicionalna družinska morala, so ustrezale podobi delavca, ki si ga je želel vsak delodajalec (Caldwell, 1982, str. 344–346).

Ob teh pogojih se je visoka rodnost obdržala, saj so bili stroški otrok in žena majhni v primerjavi z njihovim prispevkom v družinski proračun. Z uvedbo obveznega množičnega izobraževanja pa se je zgodil prelom, saj:

- je zunanji trg postal konkurenčen gospodinjskemu delu žensk in otrok,
- se je pojavila ideologija enakih pravic za ženske, kar je vplivalo na emancipacijo žensk,
- so se stroški otrok bistveno povečali, njihov prispevek k družinskemu proračunu pa zmanjšal (Caldwell, 1982, str. 301–324).

Izobraževanje sicer ni imelo neposrednega učinka na rodnostno vedenje ljudi, vendar je nanj vplivalo posredno, saj je spodbudilo preureditev notranjih družinskih odnosov. Z izobraževanjem se je zmanjševal razpoložljivi čas za delo otrok doma, spremenil pa se je tudi njihov odnos (in hkrati odnos staršev) do tradicionalnih domačih obveznosti, saj so jih te ovirale pri doseganju boljšega družbenega statusa, ki jim ga je omogočalo izobraževanje. Stroški šolanja so bili visoki. Šolski sistem je postal otrokova nova avtoriteta, družba pa je začela na otroke gledati kot na prihodnje in ne sedanje proizvajalce, zato se je od družine začelo pričakovati, da otroke varuje, k čemur je prispevala tudi nova zakonodaja, ki je zaščitila otrokovo dobrobit. Vezi med partnerjema so postale močnejše, krepil se je položaj žensk in njihova vloga pri odločanju o velikosti družine. Izobraževanje pa je tudi pospeševalo kulturne spremembe, spodbujalo vrednote srednjega razreda in jih širilo na delavski razred, medtem ko je tradicionalno družbeno moralo prikazovalo kot zastarelo (Caldwell, 1982, str. 303–304). Vendar transformacija dojemanja otrok iz ekonomske v čustveno kategorijo ni bila univerzalna. Kljub temu da se je razvilo novo razumevanje dolžnosti starševstva, pa je bila prevlada nove interpretacije odvisna od razreda, spola in kraja (Pooley, 2013, str. 83).

Ko je stopnja rodnosti začela upadati, je v zelo kratkem času dosegla nizko raven. Caldwell dejstvo, da do prehoda ni prišlo še hitreje, utemeljuje z vztrajnostjo tradicionalne družinske morale. Kljub pojavu kontracepcijskih metod in lažji dostopnosti abortusa ter sterilizacije uporaba omenjenih metod ni takoj postala splošno sprejeta praksa (Caldwell, 1982, str. 347). Ključen prispevek Caldwellove teorije je, da je poudaril pomen kulturno-ideoloških dejavnikov (tradicionalne družinske morale) poleg ekonomskih. Kljub temu da Caldwellovi teoretični izsledki veljajo predvsem v okoliščinah pred in med demografskim prehodom, lahko služijo tudi kot orodje za proučevanje demografskih pojavov po demografski tranziciji (Černič Istenič, 1994a, str. 38).

1.2.5 Ekonomska teorija rodnosti

Ekonomske pristop rodnostno obnašanje pojasnjuje enako kot druge ekonomske kategorije in dogodke, se pravi kot posledico interakcije med ponudbo in povpraševanjem. Otroci so

koncipirani kot potrošniško blago, rodnost pa kot rezultat potrošnikovih potreb po otroku ob upoštevanju drugih vrst blaga. Posamezniki svoje rodnostne izbire oblikujejo na temelju aspiracije po maksimizaciji koristnosti glede na denarne omejitve (Friedlander et al., 1999, str. 502). Pri tem so denarni stroški za vzgojo otrok, razpoložljiv dohodek za otroke in kulturno vrednotenje otrok dejavniki povpraševanja. Prav slednji pogojujejo odločitev o tem, koliko otrok bodo posamezniki (ali pari) imeli. Dejavniki ponudbe (povpraševanje po delu žensk, cena in razpoložljivost varstva za otroke, družinska davčna politika, stroški stanovanj) pa vplivajo na odločitev, ali bodo posamezniki (ali pari) imeli manj ali več otrok, kot bi jih želeli imeti. Avtorji ekonomskega pristopa poudarjajo, da naj bi prav večje vrednotenje časa žensk (kot posledica povečanega povpraševanja po njihovem delu in večjega investiranja žensk v človeški kapital) bistveno povečalo stroške za otroke, kar pomeni, da se pari in posamezniki odločajo za manjše število otrok (Cukut, 2006, str. 29).

Predstavniki **mikroekonomske teorije rodnosti** je G. Becker. Po njegovem videnju je poglobitni faktor negativne zveze med rodnostjo in dohodkom različna razpoložljivost kontracepcijskih metod in obveščenost o njih. Za razrede prebivalstva z nižjimi dohodki je značilno slabše poznavanje in dostop do kontracepcije, posledično imajo revnejši sloji večje število otrok. Ob upoštevanju teoretične predpostavke o enaki informiranosti o metodah načrtovanja družine se vse družine rodnostno enako obnašajo. Upoštevajo razpoložljivi dohodek ter ceno in stroške blaga ter otrok. Ne samo da si premožnejši sloji lahko privoščijo večje število otrok, temveč jim višji dohodek omogoča bolj kvalitetno vzgojo. Celotna poraba za otroka je po tej teoriji razdeljena na porabo za stroške in porabo za kvaliteto (vlaganje v dodatno izobraževanje, zdravje, športno udejstvovanje, širjenje kulturnega obzorja otrok idr.). Na stroške starši ne morejo vplivati, saj so odvisni od cen blaga in storitev na trgu. Poraba za kvaliteto pa je odvisna od odločitev družine in je pozitivno povezana z višino razpoložljivih družinskih dohodkov. Premožnejši starši imajo torej več otrok ter vanje več vlagajo. Becker trdi, da pari z višjimi dohodki ves svoj presežni denar namenjajo za večje število in kakovost vzgoje otrok, kar pomeni da predpostavlja pozitivno elastičnost dohodka kvalitete in kvantitete (Černič Istenič, 1994a, str. 39–40).

Zaradi svoje kontroverznosti je bila Beckerjeva teorija deležna številnih kritik. Tako J. Blake dokazuje, da otrok nikakor ni mogoče enačiti s potrošnim blagom. Vloga družbenih vrednot in norm pri odločanju o številu otrok je namreč pomembnejša od racionalnega ekonomskega preračunavanja. Socialne institucije (morala, vzgoja, religija in drugo) formirajo družbeno zaželeno obnašanje, zato se pari odločajo tako za poroke kot za otroke ne glede na svoj razpoložljivi dohodek. Socialni pritiski jim narekujejo družbeno zaželen standard nege, vzgoje in šolanja za otroke. Pravne norme tudi preprečujejo, da bi se starši, ki niso zadovoljni s kvaliteto in kvantiteto otrok, slednjih preprosto znebili ali jih zamenjali, kot lahko to storijo s potrošnimi dobrinami (Blake, 1968, str. 15–23).

Nadalje B. Okun izpodbija Beckerjevo tezo o tem, da so bogati svobodni pri odločanju, koliko bodo porabili za kvaliteto svojih otrok. Na višino sredstev, namenjenih za vlaganje v

otroka, vpliva njihov socialni položaj in preference, ki jih slednji pogojuje. Minimalni stroški na otroka so namreč pri manj premožnih družinah z nižjim socialnim statusom nižji kot pri bogatejših družinah z višjim socialnim statusom. Trditev pojasnjuje s tem, da otrok ni mogoče vzdrževati na bistveno nižji življenjski ravni, kot jo imajo starši. Zato imajo premožnejše družine manjše število otrok (Černič Istenič, 1994a, str. 40).

Na podlagi kritik je Becker svojo teorijo nadgradil, in sicer tako, da je učinku dohodka dodal še učinek tržnih in netržnih cen. Slednje se nanašajo na dobrine, ki se proizvajajo in trošijo v gospodinjstvu in jih ni moč kupiti na trgu. Mednje uvrsti tudi otroke (poleg ugleda, zadovoljstva, altruizma, zdravja idr.). Na izpopolnjenih temeljih Becker predvidi močno negativno korelacijo med kvaliteto in kvantiteto otrok, ki jo potrjujejo primeri investiranja v človeški kapital. Za primer navaja židovsko skupnost, za katero je značilna nizka rodnost in visoki dosežki (tudi materialni), ki so posledica velikega investiranja v izobraževanje ter zdravje svojih otrok v preteklosti (Becker, 1981, str. 104–110).

Schaller (2016, str. 1–24) na podlagi Beckerjevega modela testira vpliv sprememb povpraševanja na lokalnem trgu dela (glede na spol) na stopnje rodnosti v Združenih državah Amerike v obdobju 1980 do 2009. Vzgoja otrok je za starše denarni in časovni strošek. Glede na to, da so ženske primarno družbeno obravnavane in dojete kot skrbnice, osnovni model predvideva, da ima povečanje povpraševanja po ženski delovni sili pozitivni dohodkovni učinek in negativni substitucijski učinek na rodnost. Povečanje povpraševanja po moški delovni sili pa ima pozitivni dohodkovni učinek na rodnost. Izsledki raziskave so pokazali, da so izboljšani pogoji na trgu moške delovne sile pozitivno povezani z rodnostjo, izboljšani pogoji na trgu ženske delovne sile pa imajo nanjo rahlo negativen vpliv. Avtorica še ugotavlja, da povečana stopnja brezposelnosti rahlo negativno vpliva na stopnje rodnosti na zvezni ravni.

Predstavnik ekonomskega pristopa pojasnjevanja rodnostnega obnašanja je tudi J. Mincer, ki je pomemben predvsem zato, ker je vpeljal v teorijo rodnosti koncept oportunitetnih stroškov. To so stroški, ki nastanejo z odpovedovanjem staršev dohodka in priložnostim, ko se posvečajo svojim otrokom. Pojasnjuje, da je višji človeški kapital žensk negativno povezan z rodnostjo, saj so v razvitih družbah, kjer so ženske izobražene, razlike v plači med spoloma pa majhne, strošek odpovedati se službi bistveno večji kot pa v gospodarsko in družbeno manj razvitih državah (Černič Istenič, 1994a, str. 42).

Nekateri avtorji so neoklasičnemu mikroekonomskemu pristopu pojasnjevanja rodnostnega obnašanja dodali sociološke kategorije. H. Leibenstein je tako v svojih analizah demografskih procesov upošteval tudi družbene faktorje rodnosti, med drugim slojevitost družbe. Različni družbeni sloji imajo po njegovih razmišljanjih različne okuse in preference do otrok. Slednje pa niso le posledica različnega dohodkovnega položaja. Standardi potrošniškega obnašanja posameznih slojev, ključno opredeljenih s kulturno in zgodovinsko tradicijo ter ekonomskim in socialnim statusom, določajo, katero blago je primerno posameznemu socialnemu statusu.

Statusno blago je torej tisto, ki določa število otrok para, zato imajo premožnejši pari manjše število otrok kot revnejši. V primeru, da bi imele vse vrste blaga enak statusni predznak, bi imele družine z višjim statusom več otrok kot družine z nižjim (Leibenstein, 1975, str. 7–30). V svoje kasnejše teorije pa vpelje tudi psihološke kategorije in se na ta način še bolj oddalji od neoklasične predpostavke racionalnega *homo economicusa*. Leibenstein se strinja s teorijo akcije, da se velik del ljudi obnaša spontano, običajno brez tehtnega sprejemanja odločitev, velikokrat pa tudi inertno. Enako pa velja tudi za njihovo rodnostno vedenje (Černič Istenič, 1994a, str. 44).

Če povzamemo, je poglobljeni doprinos ekonomskih teorij rodnosti vključitev dodatnih elementov v analizo rodnostnega obnašanja, in sicer dohodka, cen, stroškov, kvalitete, človeškega kapitala, ter posvečanje analizi na mikro ravni, ki v demografskih analizah velikokrat manjka. Glavna slabost teorij ekonomskega pristopa je, da njihove predpostavke bazirajo na hipotezi o racionalnih posameznikih. Človeka okrnijo njegove večdimenzionalnosti, vpetosti in odvisnosti od okolja, družbe, vrednot ter norm. Ravno zato ekonomska teorija ne more postati splošna teorija rodnosti, lahko pa njeni koncepti doprinesejo k oblikovanju različnih širših pristopov raziskovanja obravnavane tematike.

1.2.6 Sociološka teorija rodnosti

Černič Istenič (1994a, str. 46) poudarja, da je prispevek sociologov k pojasnjevanju rodnostnega vedenja v primerjavi s prispevkom ekonomistov in demografov relativno majhen. Kljub temu pa obstajajo razlage rodnostnega obnašanja tudi z vidika sociološke znanosti. Tako Andorka definira rodnost (oziroma dejstvo, da imajo ljudje otroke) kot enega najosnovnejših družbenih pojavov. Prav zato obstajajo v zvezi z rodnostnim obnašanjem številne norme, vrednote in stališča. Pri tem poudarja, da striktnost norm v sodobnih družbah ne popušča, pač pa je vpliv kulturnih norm in vrednot vse večji. Način delovanja vpliva teh norm je namreč subtilnejši, in sicer prek vplivov referenčnih skupin na posameznike (in družine). Značilnosti, kot so socialno-ekonomski status, družbena mobilnost, izobrazba, veroizpoved, predanost verskim naukom, etnične in druge kulturne karakteristike, so z rodnostnim vedenjem (in posledično stopnjo rodnosti) povezane zgolj posredno, in sicer prek norm, vrednot ter stališč. Neposredni vpliv pa pripisuje dohodku, kraju prebivanja in vključenosti žensk v (plačano) delovno silo, a hkrati tem karakteristikam dopušča možnost posrednega efekta. Izpostavi tudi pomen zamika v odzivih rodnostnega vedenja na spremenjene življenjske okoliščine. Do zaostajanja prihaja, ker se vrednotne usmeritve, norme in stališča (ki vplivajo na rodnost) spreminjajo počasi ter zaostajajo za gospodarskim in družbenim razvojem (Černič Istenič, 1994a, str. 47–48).

Sociološki pristop proučevanja rodnostnega vedenja izpostavlja pomen družbenih mrež, ki (so)oblikujejo rodnostno vedenje preko štirih mehanizmov. Prvi je družbeni pritisk, ki sili posameznike, da se prilagodijo družbenim normam (da se izognejo konfliktu ali da dobijo priznanje). Drugi je družbena podpora (emocionalna, materialna), tretji t. i. emocionalna

okužba (spontani emocionalni odziv na situacije, na primer na pestovanje prijateljevega novorojenčka), četrti pa socialno učenje, preko katerega posameznik pridobi informacije o tem, kakšne stroške in koristi prinašajo lastni otroci (Lois, 2016, str. 658).

Relativno nova veja socioloških teorij rodnosti so teorije socialno ekonomskega statusa in ustvarjanja družine. Ponujajo vpogled v vpliv ekonomske deprivacije na možnost vzpostavitve zakonske zveze in starševstva. Ekonomsko deprivilegirani posamezniki imajo manjše možnosti za poroko zaradi visokih ekonomskih standardov, ki bi jim morali zadostiti v skladu s kulturnimi normami. Toda omejeni ekonomski resursi različno delujejo na pojav izvenzakonske rodnosti. Za ženske z omejenimi družbeno-ekonomskimi možnostmi (omejene možnosti izobraževanja, vstopa na trg dela) pomeni imeti otroka priložnost ustvarjanja smisla oziroma vrednosti, zato je materinstvo ekonomsko deprivilegiranim visoko na lestvici vrednot. Prav zato kljub odsotnosti zakonske zveze ženske nižjega ekonomskega statusa ne nasprotujejo nosečnosti, posledica česar je višja izvenzakonska rodnost med deprivilegiranimi sloji (Schneider, D. & Hastings, O.P., 2015, str. 1895).

V zvezi s sociološkim pristopom moramo omeniti tudi **sociologijo družine** in njen prispevek k sociološki razlagi rodnosti. L. Cseh-Szombaty izpostavlja, da je pri proučevanju demografskih pojavov in procesov potrebno zaobjeti tako mikro kot makro dejavnike. Makro dejavniki so širše socialno okolje družine (družbene okoliščine in pogoji), med mikro faktorje pa uvršča značilnosti družine ter strukturo in interakcije v njej. Ti dve sferi sta inherentno povezani in prepleteni, saj socialno okolje vpliva na intimno življenje družine, družbeni učinki pa se prenašajo na proces odločanja preko interakcij med člani družine. Nizka rodnost je na makro ravni povezana z industrializacijo, urbanizacijo, deagrarizacijo, družbeno mobilnostjo, gospodarskim razvojem, množično zaposlenostjo žensk ob hkratni počasni rasti družbenih institucij, ki so namenjene varstvu otrok. Z mikro vidika pa je nizka rodnost posledica sprememb v zgradbi družine in njenega internega življenja. Nova družinska struktura temelji na simetriji vlog med spoloma, ki se odraža tudi na področju proizvodnje. Vendar pa se v stvarnosti ideja o popolni enakosti ne uresniči niti v družini niti na delovnem mestu. Ta neuresničena pričakovanja vodijo do velikih napetosti med partnerjema, ki se pogosto le nekaj let po poroki končajo z ločitvijo. Razpad družine je glavni razlog za neuresničene načrte posameznikov v zvezi s številom otrok, posledica česar je nizka rodnost (Černič Istenič, 1994a, str. 48–49).

Pri sociološkem pristopu omenimo še razmišljanja E. Dahlstroma o štirih protislovjih družinskega sistema poznega kapitalizma, ki so pomemben prispevek k pojasnjevanju nizke rodnosti razvitih družb. Prvo protislovje je nezdržljivost med organizacijo proizvodnje in sistemom reprodukcije. Vsakdanje življenje je časovno podrejeno interesom kapitala, kar pomeni oteženo usklajevanje starševstva in zaposlenosti. Drugo protislovje je soobstoj različnih kultur (birokratska kultura in kultura primarnih skupin, univerzalizem in partikularizem, emotivnost in nevtralnost, plača in neplačano delo idr.). Družbene institucije s predpisi, zakoni in omejitvami »partikularni« interes človeške reprodukcije podrejajo

javnemu interesu. Tretje protislovje izhaja iz težnje posameznikov po osebni izpolnitvi. Povečana svoboda izbire partnerja je v nasprotju s potrebami otrok po stabilnih in nezapletenih družinskih razmerah. Četrto protislovje pa izvira iz relikto patriarhalizma na eni strani ter liberalističnih, razsvetljenskih ter socialističnih idej na drugi strani, in sicer o enakosti med spoloma ter emancipaciji. Skozi proces socializacije (proces je namreč najmočnejši ravno v predracionalni fazi, ko se vzpostavlja spolna identiteta) se namreč ohranja asimetrična spolna struktura, ki preprečuje uresničitev idej o enakosti med spoloma, kar vodi do trenj in konfliktov med njima. Če povzamemo, spremembe v družini ter spremenjen pomen zakonske zveze in posledično naraščanje razvez niso posledica le družbenih in ekonomskih sprememb, pač pa tudi ideoloških ter političnih. Na spremembe vpliva tudi sama družina s svojimi notranjimi in zunanjimi protislovji (Černič Istenič, 1994a, str. 49–50).

Poglavje o teorijah rodnosti sklenimo z Billarijevim (2015, str. 11) prispevkom, ki poveže in izpostavi nujnost upoštevanja tako mikro kot makro pristopov pri proučevanju rodnosti in drugih demografskih pojavov. Pojasnjevanje demografskih sprememb pomeni upoštevanje dejstva, da človeška dejanja in interakcije na mikro ravni sprožajo populacijske spremembe na makro ravni. Slednje pa niso zgolj preprost seštevek sprememb na mikro ravni. Poglavitna naloga pri pojasnjevanju populacijskih sprememb je tako odkriti in razumeti mehanizme, preko katerih agregacija vedenj na mikro ravni oblikuje spremembe v populaciji na makro ravni.

1.3 Dejavniki rodnosti

Dejavniki rodnostnega obnašanja so bili posredno obrazloženi v prejšnjem poglavju pri pregledu in analizi teorij rodnosti. Ker je namen diplomskega dela empirična analiza dejavnikov rodnosti, ki vplivajo na medregionalne razlike v stopnji rodnosti v Sloveniji, je na mestu, da dejavnike rodnosti tudi sistematično in pregledno razdelamo. Temu je namenjeno to poglavje.

1.3.1 Neposredni dejavniki rodnosti

Dejavnike rodnosti delimo na neposredne in posredne. Za prikaz neposrednih vzrokov rodnosti se najpogosteje uporablja shema ameriških demografov K. Davisa in J. Blake. Neposredne dejavnike rodnosti sta razdelila v tri skupine, in sicer na dejavnike spolnih odnosov, dejavnike zanositve ter dejavnike nosečnosti in poroda (Davis in Blake v Malačič, 1985, str. 95–96).

1. Dejavniki, ki vplivajo na vzpostavitev spolnih odnosov
 - a. Dejavniki, ki vplivajo na formiranje in ukinjanje skupnosti v rodnem obdobju:
 - starost pri vstopu v spolno skupnost,
 - stalni celibat (delež žensk, ki niso nikoli spolno občevale),

- obseg reproduktivnega obdobja, preživetega v skupnostih ali med njimi:
 - ko skupnosti razpadejo zaradi ločitve, razveze, zapustitve,
 - ko skupnosti razpadejo zaradi smrti moškega partnerja.
 - b. Dejavniki, ki vplivajo na prakticiranje spolnih odnosov znotraj skupnosti:
 - prostovoljna abstinenca,
 - neprostovoljna abstinenca (impotentnost, bolezen, neprostovoljna začasna ločitev),
 - pogostost spolnih odnosov (brez obdobj abstinence).
2. Dejavniki, ki vplivajo na izpostavitve zanositvi
- a. Plodnost oziroma neplodnost zaradi neprostovoljnih vzrokov.
 - b. Aplikacija ali neuporaba kontracepcijskih sredstev:
 - mehaničnih in kemičnih sredstev,
 - drugih sredstev.
 - c. Plodnost ali neplodnost zaradi prostovoljnih vzrokov (sterilizacija, vazektomija idr.).
3. Dejavniki, ki vplivajo na nosečnost in porod
- a. Smrtnost fetusa zaradi neprostovoljnih vzrokov.
 - b. Smrtnost fetusa zaradi prostovoljnih vzrokov.

Kljub temu da shema zelo podrobno razdela neposredne vzroke rodnosti, pa ni popolna. Avtorja sta namreč spregledala vpliv dojenja. Malačič (2004, str. 107) navaja, da so med navedenimi vzroki rodnosti ključni štirje, in sicer delež poročenih med prebivalstvom, uporaba kontracepcije, pogostost abortusov in sterilnost *post partum*.

Neposredni vzroki so odraz kompleksnega in med seboj na številne načine povezanega delovanja posrednih dejavnikov. Korelacija med tema dvema skupinama (in med njunimi sestavnimi deli) je izrazito dialektična. Gre za kompleksno medsebojno prepletenost učinkovanja in povratnega učinkovanja, ki se spreminja tako v času kot prostoru. H kompleksnosti pa prispevajo še trije nivoji, ki jih je potrebno upoštevati pri analizi, in sicer obče družbeno dogajanje, družinsko življenje ter nivo posameznika. Prav zato Malačič (1985, str. 96) ugotavlja, da je iskanje vezi med neposrednimi in posrednimi dejavniki nesmiselno, celo nepotrebno.

1.3.2 Posredni dejavniki rodnosti

Pomembnejši od neposrednih dejavnikov rodnosti so posredni dejavniki, saj ti oblikujejo zunanji okvir neposrednih dejavnikov rodnosti. Avtorji posredne dejavnike različno klasificirajo. Najbolj splošna razdelitev je na biološke in družbene. Nekateri (med drugimi tudi M. Rašević) delijo dejavnike na biološke, družbene in psihološke, saj so narava, družba in psihično življenje tri področja, ki zaobjemajo človekovo življenje. M. Macurova delitev obsega biološke, ekonomske, socialne, socialnopsihološke in osebnopsihološke dejavnike. R.

Andorka klasificira dejavnike na objektivne in subjektivne. Med objektivnimi navaja družbeno-ekonomske faktorje (dohodek, socialno-ekonomski položaj, izobrazbo, kraj bivanja, zaposlenost žensk), med subjektivne pa uvršča kulturne dejavnike, kot sta etničnost in veroizpoved, ter psihološke faktorje (Malačič, 1984, str. 98–99).

V pričujočem delu bomo predstavili najbolj razvejano in podrobno delitev dejavnikov rodnosti, saj je za proučevanje sodobnih demografskih procesov potreben celovit pojmovni okvir. Ta delitev vključuje šest sklopov posrednih dejavnikov rodnosti, in sicer (Malačič, 2006, str. 108):

- biološke dejavnike,
- ekonomske dejavnike,
- družbene dejavnike,
- kulturne dejavnike,
- antropološke dejavnike,
- psihološke dejavnike.

1.3.2.1 Biološki dejavniki

S človekovim zavestnim poseganjem v lastno reprodukcijo se pomen bioloških dejavnikov zmanjšuje. Mnogovrstne metode kontracepcije so v modernih družbah vsesplošno razširjene in dostopne. Prav zato je pogosto težko ali nemogoče ugotoviti, ali sta začasna in trajna sterilnost nastali zaradi bolezni oziroma genetskih napak ali pa sta zgolj posledica prostovoljne odločitve o uporabi kontracepcijskih sredstev. Kljub temu pa velja poudariti, da sta človeška reprodukcija in rojevanje v svojem temelju (še vedno) biološka procesa, četudi sta bistveno družbeno modificirana. Tudi za človeško rodnost so zelo pomembni biološki faktorji, kot so genetske zasnove razmnoževanja, spodnja in zgornja starostna meja plodnosti, začasna in trajna sterilnost, sterilnost *post partum*, intrauterine smrtnosti (umrljivost plodu) in drugo (Malačič, 2006, str. 108). Biološki dejavniki so z vidika opredelitve splošne potencialne sposobnosti rojevanja najpomembnejši, saj definirajo okvir in zgornjo mejo rodnosti človeške vrste (Josipovič, 2004, str. 63).

1.3.2.2 Ekonomski dejavniki

Ekonomske dejavnike rodnosti so dolgo obravnavali v okviru družbenih dejavnikov vse do aplikacije neoklasične mikroekonomske teorije na področje rodnosti. Poglavitne zasluge nosi skupina ekonomistov pod vodstvom G. Beckerja (čikaška šola) (Josipovič, 2004, str. 63). Ekonomski faktorji so povezani z ekonomsko vsebino človekove reprodukcije. Med ekonomske dejavnike prištevamo materialno življenjsko raven, dohodek, način produkcije, razdelitve, menjave in potrošnje, prehod od samozaposlitve k odvisni zaposlitvi, vstop žensk (mater) med plačano delovno silo, stroške vzgoje otrok, cene, oblikovanje človeškega kapitala (Malačič, 2006, str. 108). Novejši izsledki raziskav na področju rodnosti pristope, ki opredeljujejo ekonomske dejavnike kot glavni vzrok upadanja stopenj rodnosti, zavrnejo kot neustrezne. Iz demografskih podatkov razvitih držav namreč razberemo, da se razlike v

rodnosti med družinami z visokimi dohodki in manj premožnimi družinami, ki so bile značilne za zgodnejše obdobje industrijskega razvoja, zmanjšujejo. V nekaterih primerih se razmerje spreminja tako, da dobiva krivulja obliko črke U ali pa postaja povezava med dohodkom in rodnostjo celo pozitivna (Šircelj, 1991, str. 110).

1.3.2.3 Družbeni dejavniki

Josipovič (2004, str. 64) opozarja, da je lahko izločevanje ekonomskih dejavnikov iz družbenih sporno, saj je družba celota medčloveških odnosov, ki sestoji iz ekonomske baze in njene nadstavbe. Ekonomija je torej neločljiv del družbe. Zdi se, da se avtorji pri opredelitvi družbenih dejavnikov osredotočajo predvsem na pravno, politično, normativno, institucionalno nadgradnjo ekonomske baze ali, z eno besedo, na superstrukturo.

Družbeni dejavniki so tesno povezani z modernizacijskim procesom družbe. Mednje prištevamo družbeno-ekonomski položaj posameznika, profesijo, doseženo stopnjo izobrazbe, kvalificiranost, kraj bivanja (ruralno ali urbano okolje), položaj, vlogo in pomen žensk v družbi, doseženo raven smrtnosti, vlogo družine, lokalne skupnosti in širše družbe na področju reprodukcije. Še posebej močan dejavnik so družbene norme, ki določajo želeno reproduktivno obnašanje v določeni skupnosti (družbi). Tako so bile v preteklosti tradicionalne norme in vrednote o veliki družini zagotovilo zadostne stopnje rodnosti v razmerah visoke mortalitete. Slednje še vedno velja za pretežni del družbeno-ekonomsko nerazvitega sveta. Danes v sodobnih družbah veljajo norme majhnih družin oziroma nizkega števila otrok na par. Pomembnost rojevanja je zmanjšana, sodobni sistem vrednot daje prednost ekonomskim in političnim zadevam pred družinskimi (Malačič, 2006, str. 108–109).

Po mnenju E. A. Wrigleyja naj bi se zgodil premik od sistema nadzora s strani družbenih institucij k odnosom, ki dopuščajo posameznikom avtonomno odločitev glede lastne rodnosti. Vendar Andorka izpostavlja pomen norm, ki vplivajo na posameznika preko mnenj družinskih članov, sosedov, prijateljev, sodelavcev in drugih. Kljub slabljenju tradicionalnih vrednot in vse večji permisivnosti družbe ugotavlja obstoj nasprotnega procesa, ko so individuumi in družine v sodobnih družbah vse bolj izpostavljeni vplivom družbenih norm in vrednot. Iz tega sledi, da so tudi danes rodnostne norme zelo striktne, vendar na posameznike delujejo subtilneje (Šircelj, 1991, str. 114).

Eden izmed najpomembnejših družbenih dejavnikov rodnosti je sprememba življenjskega prostora in urbanizacija, ki je tesno povezana z industrializacijo in modernizacijo. Andorka kot pglavitni dejavnik padanja rodnosti navaja spremenjen življenjski prostor. Meni, da bi bolj urejena in človeku prijaznejša mesta manj negativno vplivala na stopnjo rodnosti. Gosto poseljena okolja, pomanjkanje zelenic in igralnih površin, stavbe z visoko koncentracijo stanovanj in več kriminalnih dejanj vplivajo na doživljanje ter čustvovanje posameznika v mestih. Tu je znova evidentna dialektična narava dejavnikov rodnosti, saj zgornji opis jasno pokaže prepletanje družbenih in psiholoških dejavnikov (Josipovič, 2004, str. 64).

1.3.2.4 Kulturni dejavniki

Kulturni dejavniki so najtesneje povezani z motivacijskimi vidiki rodnostnega vedenja. Mednje avtorji najpogosteje uvrščajo javno mnenje, moralno, versko in etnično pripadnost, raso, pa tudi družbene norme in vrednote (Malačič, 2006, str. 109). Tu znova naletimo na iste težave kot pri vsakem poskusu klasifikacije dejavnikov rodnosti. Tudi kulturnih dejavnikov namreč ne moremo mehanicistično izločiti iz družbenega konteksta, v katerem delujejo. Tako v praksi mnogokrat ugotovimo empirično povezavo med družbeno-ekonomskim položajem in etnično ter rasno pripadnostjo. Še enkrat velja poudariti, da moramo kljub namenom klasifikacije upoštevati dialektično povezanost med vsemi dejavniki rodnosti (Malačič, 1985, str. 116). Poleg tega je uvrščanje določenih dejavnikov med kulturne odvisna od same definicije kulture, ki nikakor ni enoznačna. Če kulturo in družbo koncipiramo kot sopomenki, potem posebne skupine s kulturnimi dejavniki ne potrebujemo. Če pa med njima vendarle potegnemo ločnico, lahko kulturo v grobem definiramo kot materialne in nematerialne produkte družbe (Josipovič, 2004, str. 65).

V sodobnih družbah se pomen kulturnih dejavnikov zmanjšuje, a v obdobju demografskega prehoda je imelo njihovo delovanje močan vpliv. V sodobnih družbah razvitega sveta smo namreč pričali vse večji podobnosti (uniformiranosti) procesov rodnosti ne glede na kulturne razlike. Raziskave so na primer pokazale, da se tradicionalno višja rodnost katolikov zmanjšuje, ponekod je celo izginila. Kljub vztrajanju katoliške cerkve pri pronatalistični verski doktrini se njen vpliv (zlasti na mlajše generacije) zmanjšuje, kar je tudi vzrok brisanja razlik v stopnjah rodnosti med katoliki in drugimi. Družina, zakonska zveza, rojevanje in smrt so danes pretežno v domeni sekularne države. Ta je oblikovala nove pravne norme, ki so nadomestile tradicionalne običaje (Malačič, 1985, str. 116).

Vlogo in vpliv etnične pripadnosti na stopnjo rodnosti težje opredelimo. Vpliv elementov etnije se najbolj pokaže, kadar so soočeni z različnimi vrstami diskriminacije. Soočene z grožnjo (diskriminacijo) etnične manjšine pogosto reagirajo na demografski način, in sicer z večjo rodnostjo. Zaradi višje številčnosti jim sčasoma uspe povečati svoj politični vpliv in se izogniti diskriminaciji. V nekaterih primerih postanejo same diskriminatorne do tistih, ki so bili prej v manjšini. Poudariti velja, da je največkrat vpliv etničnih dejavnikov nemogoče nedvoumno definirati, saj so globoko povezani z drugimi družbeno-ekonomskimi značilnostmi, ki vplivajo na rodnostno vedenje (Malačič, 1985, str. 117).

1.3.2.5 Antropološki dejavniki

Malačič (2006, str. 109) kot antropološke dejavnike opredeli tiste, ki so povezani s človekom samim po sebi, z njegovim bistvom, bivanjem, smotrom, pričakovanji in perspektivami. Z vidika biologije sta razplod in rojevanje bistveni sestavini človekovega življenja. Antropološko gledano pa se je v sodobnih družbah prokreacija umaknila iz središča človekovega življenja. Slednje še posebej velja za ženske (ki v sodobnih družbah rodijo le enega ali dva otroka), te pretežni del časa porabijo za karierno življenje, zaposlitev zunaj družine ter za druge aktivnosti in interese. Fokus staršev se je iz kvantitete otrok preusmeril

na kvaliteto njihovega življenjskega standarda in vzgoje (omogočanje čim kvalitetnejšega institucionalnega in neinstitucionalnega izobraževanja, zagotavljanje mnogoterih dobrin in življenjskih pogojev ter drugo). Prav zato se povečujejo stroški reje, vzgoje, izobraževanja.

Poudariti velja, da se otroci v sodobnih družbah rojevajo vse bolj zaželeni, starši pa se odločajo za toliko otrok, kot jih lahko na vsaj zadovoljivi ravni vzdržujejo. Človekovo delovanje na področju lastne prokreacije je torej zavestno, racionalno, in je eden izmed najpomembnejših dosežkov socialnega razvoja. Starši na reprodukcijo gledajo racionalno, zanj se odločajo svobodno. Še več, svoboda rojevanja otrok je postala institucionalizirana in temeljna človekova pravica. Vendar pa racionalnemu in humanemu (ne)odločanju posameznikov za otroke umanjka razmislek o racionalnosti in humanosti reprodukcije celotne populacije. Posledica takšnega vedenja je, da se nekatere države zahodnega sveta že soočajo z depopulacijo (Malačič, 1985, str. 117–118).

1.3.2.6 Psihološki dejavniki

Za to skupino dejavnikov so se raziskovalci začeli zanimati ter jo vključili v svoje analize šele v drugi polovici 20. stoletja. Pripisovanje naraščajočega pomena psihološkim dejavnikom na rodnostno vedenje je privedlo do nastanka in razvoja posebne discipline, in sicer demografske psihologije (Josipovič, 2004, str. 65–66).

Delovanje psiholoških dejavnikov zaobjema tri ravni. Na ravni osebno-psiholoških značilnosti človek v svojem rodnostnem obnašanju nastopa kot celovita, večdimenzionalna, kompleksna osebnost s svojo voljo, motivi, pričakovanji, stališči, občutki, čustvi. Na drugi ravni posameznik v interakciji nastopa v medsebojnih odnosih v ožjih skupnostih, kot so družina, sosesčina in lokalna skupnost. Za proučevanje rodnosti je pomembno raziskati, kako člani družine razrešujejo konfliktna, krizna in druga stanja glede vprašanj v zvezi z reprodukcijo. Vzorci razreševanja teh konfliktov so različni. Lahko so demokratični ali avtoritarni, poleg tega imajo nekateri konflikti večjo težo, drugim pa se pripisuje manjša pomembnost. Tretja raven je socialnopsihološka raven, ki oblikuje družbeno atmosfero, javno mnenje, družbene norme, vrednote. Socialnopsihološka raven se nanaša tako na raven družbe kot celote kot tudi na raven družbenih razredov in slojev, etničnih in verskih skupnosti, urbanih in ruralnih ter drugih skupnosti. Vse tri ravni so konstantno v medsebojni interakciji, prav zato je težko definirati vpliv posameznih ravni, prav tako pa tudi vpliv drugih faktorjev, ki so tesneje povezani s psihološkimi dejavniki. H kompleksnosti proučevanja prispeva tudi dejstvo, da imajo socialnopsihološki dejavniki vpliv na osebno-psihološke, prav tako pa tudi na dejavnike medsebojnih odnosov v ožjih skupnostih (Malačič, 1985, str. 118–119).

Primeri psiholoških dejavnikov so občutek zmožnosti za rojevanje, strah pred porodom, individualno življenjska hotenja, občutje življenjske varnosti, nevroza, odnos do spolnega življenja, jakost aspiracije po potomstvu, odsotnost želje po potomstvu, zdravstveno stanje posameznika, stanje depresije, apatije idr. (Josipovič, 2004, str. 66). Malačič (1985, str. 119) navaja, da so rezultati empiričnih raziskovanj vpliva posameznih ravni na rodnostno

obnašanje skromni. Analize podatkov ameriških študij so odkrile šibko ali statistično neznačilno povezanost med spremenljivkami rodnosti in osebno-psihološkimi značilnostmi. Večjo povezanost so odkrile le raziskave, ki so proučevale vpliv strahu pred nosečnostjo in porodom, želje po otrocih, splošne nagnjenosti do otrok, religije in stališča, da je potrebno imeti vsaj dva otroka. Raziskave niso odkrile statistično značilnih razlik med osebnostnimi lastnostmi staršev z enim ali dvema otrokoma ter staršev s tremi ali več otroki.

Pri proučevanju dejavnikov rodnosti moramo omeniti še **smrtnost** kot dejavnik rodnosti. Gibanja smrtnosti v razvitih državah se asimptotično približujejo genetski meji, saj je človeška družba vse bolj zmožna kontrolirati nebiološke dejavnike, ki vodijo do prezgodnje smrtnosti. Vendar se vpliv smrtnosti na človeško reprodukcijo ne bo spremenil tudi, ko bo asimptota dosežena, saj je v razvitih državah možno večje zniževanje smrtnosti le v tistih starostnih skupinah žensk, ki so že prešle rodno obdobje, ter pri moških. Tovrstno zniževanje ne more vplivati višjo rodnost (Malačič, 1985, str. 120). Slika je drugačna v socialno ekonomsko nerazvitih državah, kjer je z družbeno intervencijo (boljšo zdravstveno oskrbo, izboljšanimi življenjskimi pogoji, splošno dostopnostjo pitne vode idr.) še mogoče zniževati stopnjo smrtnosti prebivalstva v rodni dobi.

Ker želimo s pričujočim delom prikazati vzroke regionalnih razlik v rodnosti v Sloveniji, bomo posebej izpostavili še **geografske dejavnike rodnosti**, četudi jih avtorji redko eksplicitno navajajo. Geografski faktorji se omenjajo implicitno v povezavi z drugimi demografskimi pojavi. Kljub temu lahko rečemo, da poleg splošnih posrednih dejavnikov rodnosti obstajajo tudi geografski oziroma prostorski vzroki regionalnih razlik v stopnji rodnosti. Tako smo priča (takšen je tudi primer Slovenije), da na majhnem območju obstajajo učinkovite regionalne razlike v rodnostnem vedenju. Slednje so posledica specifične regionalno-geografske strukture ter različnih jakosti delovanja posameznih faktorjev. Z drugimi besedami, vsak posredni dejavnik ima svojo prostorsko oziroma pokrajinsko komponento. Geografske dejavnike rodnostnega vedenja delimo na dve skupini. Prvi so tisti, ki izhajajo direktno iz geografskega okolja (in so njegov sestavni del), drugi pa so geografsko modificiran odraz nekega pojava, ki je v svoji primarni naravi predmet proučevanja drugih znanosti. Tako na primer relief (podnebje, energetski in mineralni viri idr.) uvrščamo med primarne geografske dejavnike, delež zaposlenih v sekundarnem sektorju pa med sekundarne geografske dejavnike, saj se kaže kot geografsko diferenciran družbeno-ekonomski dejavnik. Primarno pa ga uvrščamo med družbeno-ekonomske dejavnike (Josipovič, 2004, str. 66–67).

Josipovič (2006, str. 30) povzame, da so odločitve o številčnosti potomstva sicer osebne, imajo pa tako prostorske vzroke kot tudi prostorske posledice. Tako visoka rodnost (v razmerah brez migracij) vodi v prenaseljenost, premalo rojstev pa vodi k izumiranju prebivalstva. Za agrarne družbe je bila značilna prenaseljenost, in sicer tako v preteklosti kot v sedanjosti (primer je Bangladeš). Zaradi pomanjkanja obdelovalne zemlje kot vira preživetja so ljudje množično migrirali z matičnih območij. Rodnostno vedenje je interaktivno povezano s posameznikom ter okoljem, ki ga obdaja. Vzroki za osebne odločitve

posameznikov in družin (parov) imajo svoje vzroke tudi v prostoru samem. Oddaljenost delovnih mest, brezposelnost, nezadovoljstvo s pogoji bivanja, neugodne bivanjske in stanovanjske razmere vodijo k nezadovoljstvu, posledica česar je znižana stopnja rodnosti.

2 RODNOST V SLOVENIJI

2.1 Raziskovanje rodnostnega vedenja v Sloveniji

Gibanje rodnosti na slovenskem ozemlju lahko spremljamo šele od sredine 18. stoletja. Prvo splošno štetje prebivalstva je bilo namreč izvedeno leta 1754, zato od tega obdobja dalje razpolagamo z dovolj zanesljivimi podatki za kvantitativne znanstvene analize (Šircelj, 2006, str. 48). Raziskovalni interes za demografsko tematiko se je na slovenskem ozemlju okrepil v drugi polovici 19. stoletja. Povečan interes je bil posledica dejstva, da je začela v tem času tudi v Sloveniji stopnja rodnosti upadati. Začetek padanja rodnosti je bila konsekvence namernega in planiranega omejevanja rojstev. Zavestno omejevanje rodnosti se je začelo v mestnih okoljih, višjih družbenih slojih, med bolj izobraženimi in zaposlenimi ženskami, postopoma se je razširilo na vse družbene sloje in skupine prebivalstva (Kožuh-Novak, Obersnel-Kveder, Černič Istenič, Šircelj & Vehovar, 1998, str. 9).

Leta 1936 je izšla Zwitterjeva študija o zgodovinskem razvoju slovenskega prebivalstva od 18. stoletja dalje, ki velja za prvo temeljno demografsko študijo prebivalstva na Slovenskem. Avtor zagovarja tezo, da je potrebno razvoj prebivalstva raziskovati kot sestavni del celotnega zgodovinskega razvoja. Pomembnost omenjenega dela je predvsem v tem, da so v njem podane ocene natančnega števila Slovencev v različnih zgodovinskih deželah ter v različnih obdobjih (Cukut, 2006, str. 44–45).

V letih po drugi svetovni vojni smo priča prevladi znanstvenih raziskav, ki so trend padanja rodnosti utemeljevale v skladu s teorijo demografskega prehoda ter s procesom modernizacije kot poglavitnim dejavnikom spremenjenega rodnostnega vedenja. Slovenski demografi tega obdobja so padanje rodnosti dojemali kot pozitivni signal tranzicije slovenske družbe od tradicionalnih, manj razvitih k razvitim oziroma zahodnim družbam (državam). Industrializacija, urbanizacija, širjenje moderne zdravstvene mreže in drugi dosežki modernizacije so tudi na ozemlju Slovenije vplivali na prehod od nemaltuzijanskega⁴ k maltuzijanskemu tipu populacije (Cukut, 2006, str. 45). Spremenjena dinamika rodnosti naj bi bila po teh interpretacijah neizogibna posledica modernizacijskih procesov, med katerimi so, kot navaja Malačič (1984, str. 694–695), odločilni vedno večja vključenost žensk v plačano delovno silo in splošen gospodarski razvoj, ki je posledica industrializacije ter urbanizacije. Černič Istenič (1994, str. 73) pa izpostavi še en vidik upadanja rodnosti, in sicer vpliv kulturnih dejavnikov. Meni, da je na padec rodnosti v začetku osemdesetih let močnejše

⁴ Maltuzijansko prebivalstvo je prebivalstvo, ki zavestno omejuje število rojstev. Za nemaltuzijanska prebivalstva pa je značilna neregulirana reprodukcija (Šircelj, 2006, str. 19).

vplival spremenjen način življenja ljudi, ki je posledica že daljši čas prisotnih sprememb na področju družbene vloge žensk in družine, kot pa sam padec ekonomskega standarda.

Proučevanje rodnosti je bilo v Sloveniji dobro uveljavljeno, vendar je bila prva anketa o rodnosti izvedena šele leta 1976 v sklopu svetovne raziskave o rodnosti (*World Fertility Survey*). Fokusa raziskave sta bila rodnostno vedenje poročenih žensk ter uporaba kontracepcijskih sredstev pri poročenih parih. Ko se je v začetku osemdesetih let stopnja rodnosti spustila pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva, se je proučevanje demografskih pojavov in procesov v Sloveniji še poglobilo ter sistematiziralo. Demografski podatki so pokazali padec vseh mer rodnosti, med drugim tudi padec absolutnega števila rojstev (leta 1980). Raziskava Socialni, medicinski in demografski vidiki nizke rodnosti v Sloveniji iz leta 1989, ki je temeljila na reprezentativnem vzorcu 1117 prebivalk in prebivalcev Slovenije, je pokazala, da je padanje rodnosti v Sloveniji povezano s spremenjenim načinom življenja ljudi (vključno s spremenjeno družbeno vlogo žensk in spremenjeno organiziranostjo družinskega življenja), (ne)motiviranostjo za rojevanje večjega števila otrok, spremenjenim odnosom do otrok in starševske vloge ter sodobnim načrtovanjem družine. Raziskava je bila v letih 1993 do 1996 razširjena, in sicer v okviru mednarodnega projekta *Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region*, pod imenom Rodnostno vedenje Slovencev. Cilj raziskave je bil raziskati značilnosti rodnostnega obnašanja Slovencev v sklopu rodnostnih gibanj v Evropi ter formirati metodološke temelje strategije spodbujanja odgovornega starševstva in varovanja reproduktivnega zdravja prebivalstva (Cukut, 2006, str. 46–47).

2.2 Rodnost pred drugo svetovno vojno

Za Evropo je bila do 18. stoletja značilna stagnacija prebivalstva; končala se je z industrijskim, gospodarskim in socialnim razvojem, ki je spodbudil naraščanje prebivalstva. Razvoj medicine in boljša zdravstvena oskrba sta neposredno vplivala na podaljšanje življenjske dobe. Znanje o kontracepcijskih metodah se je širilo, kar je pomenilo, da je človek lahko zavestno odločal o številu otrok. Na ozemlju Slovenije se je opisani razvoj začel pozneje kot v zahodni Evropi. Avstrija je namreč spadala med države z manj razvito ekonomijo, slovenske dežele pa med ekonomsko in družbeno zaostala območja Avstrije. Zaostanek slovenskih območij za predeli zahodne Evrope je znašal približno pol stoletja (Šircelj, 2006, str. 48).

Kvantitativno spremljanje demografskega razvoja prebivalstva na slovenskem ozemlju je mogoče šele od srede 18. stoletja dalje, in sicer s pomočjo fragmentarnih podatkov. Od srede 19. stoletja pa so na razpolago tudi podrobnejši podatki (iz popisov prebivalstva). Iz njih lahko razberemo, da je prebivalstvo Slovenije pred drugo svetovno vojno naraščalo počasneje v primerjavi z drugimi evropskimi državami. Slednje še zlasti velja za obdobje druge polovice devetnajstega in prve polovice dvajsetega stoletja. Poglavitni razlog počasnejše rasti prebivalstva je bil proces emigracije, ki je bil na Slovenskem zelo intenziven. Odseljevanje je

bilo v obdobju demografskega prehoda značilno za vse evropske države, vendar je bilo odseljivanje s slovenskega ozemlja med največjimi v Evropi (Šircelj, 1994, str. 73–74). Izseljivanje je bilo najbolj intenzivno med leti 1861 in 1910, ko je celo prepolovilo naravni prirast. Četudi se je po letu 1910 jakost odseljivanja zmanjšala (predvsem zaradi omejevanja priseljivanja v ciljnih državah), je bilo število odselitev večje od števila priselitev vse medvojno obdobje in še kratek čas po drugi svetovni vojni (Šircelj, 1994, str. 78–80).

V Sloveniji je demografski prehod potekal relativno hitro, in sicer od konca 19. stoletja do sedemdesetih let 20. stoletja. Ocena pričakovane življenjske dobe sredi 19. stoletja za prebivalstvo na slovenskem ozemlju je znašala 40 let. Že leta 1930 pa je bila v Dravski banovini pričakovana življenjska doba 50 let za moške in 54 let za ženske. Po ocenah je v 19. stoletju poročena ženska tekom svojega življenja v povprečju rodila pet do sedem živorojenih otrok. Za generacije, rojene okrog 1875 pa že razpolagamo z dejanskimi podatki. Te ženske so v povprečju rodile 4,7 otroka tekom svojega življenja, v primeru, da so bile poročene, pa 5,8 otroka. Ob koncu 19. stoletja se začne hitro zniževanje rodnosti zaradi zavestnega omejevanja rojstev. Tako so potomke žensk, ki so bile rojene okrog 1875, v povprečju v svoji rodni dobi rodile le še tri otroke, njihove hčere 2,1, vnukinje pa že manj kot dva otroka (1,8). Sočasno se je zmanjševal tudi delež žensk brez živorojenih otrok in tistih, ki so rodile tri ali več otrok. Zaradi zniževanja povprečne starosti ob poroki se je zniževala tudi povprečna starost žensk ob rojstvu otrok (Šircelj, 1994, str. 74–76).

Ob tem izpostavimo, da je zniževanje rodnosti nihalo, tako časovno kot intenzitetno, glede na pripadnost socialni skupini in glede na pokrajino. Padec števila rojstev najprej beležimo pri aktivnih ženskah, pri ženskah višjega družbeno-ekonomskega položaja, pri bolj izobraženih ženskah ter pri ženskah, ki so živele v urbanem okolju. Tudi geografsko gledano se na Slovenskem začetek demografskega prehoda ni zgodil istočasno. Najvišja rodnost je bila na prehodu v 20. stoletje v jugozahodnem delu Slovenije, najnižja pa na severovzhodu (Šircelj, 1994, str. 78).

Regionalna raznolikost pa se je kazala tudi pri drugih demografskih kazalcih. V 18. stoletju so bile tako na primer pokrajinske razlike v deležu nezakonskih rojstev zelo evidentne. Na Koroškem je bil procent nezakonskih rojstev najvišji, po padajoči vrednosti tega kazalca pa so Koroški sledile Štajerska, Kranjska, Prekmurje in Primorska. Regionalna raznolikost je obstajala tudi pri povprečni starosti ob poroki. Ženske iz severnega dela Slovenije (Koroška, nekateri deli Štajerske in Gorenjske) so se poročale nekaj let kasneje kot ženske s Primorskega in iz Prekmurja. Dokončna samskost žensk (rojnih med 1873 in 1877) je bila nizka v jugozahodni Sloveniji ter v Prekmurju, drugje na Slovenskem pa visoka. Do začetka demografske tranzicije sta bila poglobljena faktorja diferenciacije v ravni rodnosti procent dokončno samskih ter razlike v povprečni starosti ob sklenitvi zakonske zveze. Rodnost žensk, rojenih med 1873 in 1877, je bila najvišja v jugozahodnem predelu Slovenije (pet do šest otrok) in najnižja v severovzhodnem delu Slovenije (trije do štirje otroci) (Šircelj, 2006, str. 265).

V manj kot dvajsetih letih so regionalne razlike v ravni rodnosti skoraj izginile. Rodnost je bila namreč v povprečju trije do štirje otroci na žensko ne glede na pokrajino, v kateri je ženska prebivala. Slednje pomeni, da je bila tranzicija z visoke na nizko raven rodnosti v jugozahodnem delu Slovenije pozna, a izjemno hitra, v severovzhodnem delu pa se je najverjetneje začela prej, a je potekala počasneje. Izpostaviti velja še, da se je padanje rodnosti na Slovenskem začelo pred zavestnim načrtovanjem družine (omejevanjem otrok v zakonski zvezi), in sicer zaradi visokega deleža samskih ter zaradi poznih porok. Le v Prekmurju se je rodnost močno znižala že konec 19. stoletja kljub nizki povprečni starosti ob sklenitvi zakonske zveze. Zaradi procesov industrializacije in urbanizacije, ki sta bila najmočnejša v zahodni in osrednji Sloveniji, so se v začetku dvajsetih let znova pojavile pokrajinske razlike v ravni rodnosti. V generacijah, rojenih med 1911 in 1915, je bila najvišja rodnost v severovzhodni Sloveniji ter v nekaterih predelih Dolenjske, saj je bil ravno na teh območjih delež ruralnega prebivalstva najvišji. V predelih največjih mest pa so beležili nižje ravni rodnosti. Najnižja rodnost je bila v Ljubljani (manj kot 1,6 otroka ob slovenskem povprečju 2,7 otroka), nizka rodnost pa je bila tudi v Mariboru, na obali (Izola, Piran), v Zasavju (Trbovlje, Hrastnik), Celju ter severozahodni Sloveniji. Takšna slika se je ohranila vse do generacij, rojenih po drugi svetovni vojni (Šircelj, 2006, str. 265).

Vzroki razlik v rodnostnem obnašanju prebivalstva po različnih slovenskih pokrajinah so predvsem v srednjeveškem dednem pravu. Slednje je vsebovalo dva principa dedovanja. Prvo načelo je bilo načelo dedovanja enako upravičenih dedičev po enakih deljivih deležih, drugo pa načelo nedeljivosti dediščine, ki se je ohranilo v večini slovenskih območij vse do 20. stoletja. Ključna konsekvence upoštevanja tega načela je bila oteženo sklepanje zakonskih zvez ter posledično visok delež samskih (tako moških kot žensk) in visok delež zunajzakonskih rojstev. Za Primorsko je bila značilna prevlada prvega načela, zato so bili za obmorska območja značilni visoka rodnost, nizka starost ob sklenitvi zakonske zveze, nizek delež samskih in zunajzakonskih rojstev. Visoko rodnost so beležili tudi v Prekmurju, kjer se je velik del ljudi preživljal z delom na veleposestvih (Šircelj, 2006, str. 266).

V drugi polovici 19. stoletja je bila odpravljena omejitev svobode sklepanja zakonske zveze ter dovoljena svobodna delitev kmetij. Prav zato sta se poročnost in rodnost nekoliko povečali, regionalne razlike pa so se zmanjšale. S širjenjem informacij o kontracepciji in zavestnem, načrtnem omejevanju števila otrok znotraj zakonske zveze pa so se pokrajinske razlike v rodnosti na Slovenskem dokončno zbrisale, vse dokler se zaradi industrializacije in urbanizacije niso pojavile nove. Z modernizacijo je tako nastala značilna razlika med nižjo rodnostjo v urbanih predelih v primerjavi z višjo rodnostjo v vaških okoljih (Šircelj, 1994, str. 266).

2.3 Rodnost po drugi svetovni vojni

Rodnost je po drugi svetovni vojni upadla, ne le v Sloveniji, temveč je trend zajel celotno Evropo. Zvišanje rodnosti neposredno po vojni je trajalo le nekaj let. Razvite evropske države

so neposredno po drugi svetovni vojni doživele *baby-boom* (vsi indikatorji rodnosti so kazali povečano rodnost), države, ki jih je vojna manj prizadela (Švica, Švedska, Irska, Velika Britanija), pa so povečane stopnje rodnosti beležile že med vojno. V manj razvitih državah južne Evrope (Portugalska, Španija, Grčija) rodnost po vojni ni narasla, temveč se je njeno upadanje le še nadaljevalo. Tudi vzhodnoevropske socialistične države so po vojni doživele povišanje stopenj rodnosti, kljub precej višji predvojni povprečni rodnosti. Že sredi petdesetih let dvajsetega stoletja je rodnost upadla najprej v vzhodni Evropi, sredi šestdesetih let v severni in zahodni Evropi, sredi sedemdesetih pa tudi v južni Evropi. Konec 20. stoletja je v vseh evropskih državah razen v Albaniji celotna rodnost padla pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva in je znašala med 1,9 otroka na žensko na Islandiji in v Franciji ter 1,1 otroka na žensko v Ukrajini. V Sloveniji je bila na začetku 21. stoletja stopnja rodnosti le še 1,2 otroka na žensko, kar pomeni, da je bila med najnižjimi tako v Evropi kot na svetu (Šircelj, 2006, str. 116).

Na splošni padec rodnosti v Evropi so vplivale številne temeljne spremembe v življenjskih okoliščinah. Struktura proizvodnje se je preoblikovala iz družinske v kapitalistično, način življenja je prešel iz vaškega v mestni, družinsko solidarnost pa je zamenjala skupnostna (na nivoju držav). Znižala se je umrljivost, ljudje pa so bili vse pogosteje prisiljeni izbirati med družinskim življenjem in kariernim napredovanjem. Hegemonizem potrošništva, ki spodbuja in nudi številne izbire na vseh področjih življenja, spodbuja ljudi, da se raje kot za veliko družino odločajo za druge možnosti izrabe prostega časa. Te spremembe so posledica sprememb temeljnih vrednot in procesov, kot so sekularizacija, demokratizacija in individualizacija. Uporaba sodobnih in zanesljivih kontracepcijskih sredstev je postala vsesplošna in je omogočila zavestno ter učinkovito načrtovanje družine. Moderna kultura, ki temelji na individualističnem pogledu, deluje v smeri zniževanja rodnosti, saj se ljudje za otroke odločajo zaradi čustvenih potreb, ki jih zadovoljijo z enim, največ dvema otrokoma. Omeniti velja še, da so na določene države vplivali tudi drugi, specifični dejavniki, ki so delovali krajši čas. Vzhodna Evropa je na primer občutila znižanje stopenj rodnosti takoj po letu 1989, kar je bila posledica spremembe političnega in ekonomskega sistema. V severni Evropi pa se je sredi devetdesetih let zaradi spremembe zakonodaje na področju družinske politike rodnost nekoliko povečala (Šircelj, 2006, str. 116).

Za obdobje 1939 do 1948 so za Slovenijo dostopni le skromni podatki o njeni demografski sliki. Druga svetovna vojna je namreč onemogočila zbiranje podatkov o rodnosti. Leta 1948 je bil izveden popis prebivalstva, leta 1950 pa tekoča demografska statistika, zato so od tega časa naprej na voljo bogatejši podatki, ki omogočajo poglobljene analize demografskih procesov. Celotna rodnost je v Sloveniji leta 1950 znašala 3,0, torej se je celotna rodnost glede na zadnja leta 19. stoletja v petdesetih letih skoraj prepolovila. V naslednjih letih se je rodnost še zniževala, vendar neenakomerno. Do leta 1960 se je rodnost znižala na 2,2 otroka na eno žensko in na tej vrednosti stagnirala vse do 1980, ko se je začelo obdobje hitrega zniževanja rodnosti. Na začetku devetdesetih let je znašala le še 1,5 otroka na žensko, v obdobju 1999 do 2003 pa okrog 1,21. Demografski prehod se je v Sloveniji končal sredi

šestdesetih let 20. stoletja (Šircelj, 2006, str. 118–122). Po končanem demografskem prehodu se je v Sloveniji začela uveljavljati reproduktivna norma enega do dveh otrok na par. Po treh desetletjih se je na začetku devetdesetih norma popolnoma uveljavila, posledica česar je padec stopnje celotne rodnosti na 1,34 leta 1992 (Malačič, 1994, str. 114). Černič Istenič (1994b, str. 94–95) ugotavlja, da hitrega padanja rodnosti na začetku osemdesetih let ni mogoče pripisati spremenjenemu materialnemu standardu, temveč spremembam v načinu življenja ljudi, ki so bile posledica procesa družbenih sprememb (predvsem sprememb organizacije družine in vloge žensk). Kot pomemben materialni faktor navaja le poslabšane možnosti reševanja stanovanjskega problema zaradi zgrešene stanovanjske politike. Upad rodnosti v osemdesetih je tudi posledica upadanja priliva priseljencev iz drugih jugoslovanskih republik. Černič Istenič (1996, str. 137) navaja še nekatere druge dejavnike, ki so vplivali na padec rodnosti pod nivo enostavnega obnavljanja prebivalstva. Tako je bilo med leti 1965 in 1978 padanje rodnosti močno povezano z naraščanjem števila TV-naročnin in naraščanjem števila otrok v vzgojno varstvenih zavodih. Korelacija med zniževanjem rodnosti in zniževanjem deleža zaposlenih je bila šibkejša.

Tabela 2: Stopnja celotne rodnosti v Sloveniji v obdobju od 1950 do 2014 (izbrana leta)

Leto	Celotna rodnost
1896–1900	5,60*
1950	3,00
1955	2,58
1960	2,18
1965	2,45
1970	2,21
1975	2,16
1980	2,11
1985	1,72
1990	1,46
1995	1,29
2000	1,26
2005	1,26
2010	1,57
2014	1,58

Legenda: * Podatek se nanaša na ženske, stare med 14 in 45 let v deželi Kranjski.

Vir: SURS, Starostnospecifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, b.l.; Šircelj, Tabela 45, 2006, str. 118.

Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok se je zniževala do konca sedemdesetih let (najnižja povprečna starost žensk je bila 25,3 leta, kar je najnižja vrednost v zadnjih dvestotih letih), nato se je začela dvigovati. Leta 2004 je tako znašala že 29,2 leta (kar je še vedno manj kot ob koncu 19. stoletja, ko je znašala kar 32 let). Padanje starosti žensk ob rojstvu otrok po letu

1950 je bilo posledica povečanja pogostosti rojstev pri ženskah, mlajših od 23 let, in upadanja pogostosti rojstev pri ženskah, starejših od 27 let. Ob koncu sedemdesetih se je začela hitro zniževati rodnost žensk, mlajših od 25 let, v drugih starostnih skupinah pa je stagnirala. Tako se je povprečna starost žensk začela poviševati. K temu dodajmo, da se je po osamosvojitvi Slovenije povečevala rodnost žensk, starejših od 26 let, kar je povprečno starost žensk ob rojstvu otrok še povečalo (Šircelj, 2006, str. 118).

V drugi polovici 20. stoletja je bila frekvenca prvih rojstev najvišja v starosti 20–24 let, po letu 2000 pa je najvišja v starostnem razredu 25–29 let. Leta 2004 je bila povprečna starost ženske ob rojstvu prvega otroka 27,5 let (Šircelj, 2006, str. 122–123). Trend odlaganja rojevanja v poznejša leta, ki se je začel v drugi polovici sedemdesetih, je močno povezan s spremembami v načinu življenja, in sicer z deležem zunajzakonskih rojstev ter deležem žensk med vsemi zaposlenimi ter z zmanjšanimi možnostmi reševanja stanovanjskega vprašanja (Černič Istenič, 1996, str. 137–138).

Zakonska rodnost se je po vojni zniževala podobno kot splošna, stopnja zunajzakonske rodnosti pa se je zniževala do začetka sedemdesetih let, nato se je v obdobju desetih let podvojila in od takrat stagnira. Razlika med zakonsko in zunajzakonsko rodnostjo se je zelo zmanjšala, saj je bila leta 1961 splošna stopnja zunajzakonske rodnosti šestkrat nižja od zakonske, leta 2002 pa manj kot dvakrat. Za obe rodnosti (še posebej za zunajzakonsko) pa je značilno prelaganje rojstev v poznejša leta (Šircelj, 2006, str. 126).

Poglavitni dejavnik padanja rodnosti po drugi svetovni vojni je bilo odlaganje rojstev v kasnejša leta, k čemur je bistveno prispevalo podaljševanje izobraževanja, predvsem žensk. V začetku sedemdesetih let je bilo 50 odstotkov žensk vključenih v srednješolsko izobraževanje, ob koncu sedemdesetih 76 odstotkov, ob koncu devetdesetih pa že 99 odstotkov. Tako se je tudi najstniška nosečnost krepko znižala takoj, ko je vključenost deklet v srednješolsko izobraževanje presegla dve tretjini. Vključenost žensk v dodiplomski študij je začela naraščati sredi osemdesetih let, leta 2001 je presegla 40 odstotkov. Šircelj (2006, str. 122) poudarja, da povečanje vključenosti žensk v dodiplomsko izobraževanje ni imelo tako velikega vpliva na rodnost kot vključevanje žensk v srednješolsko izobraževanje. Tudi Černič Istenič (1994, str. 94) ugotavlja, da je bil proces upadanja rodnosti med 1965 do 1990 vseskozi povezan z naraščajočim vključevanjem žensk na trg delovne sile in v izobraževalni sistem. Močan dejavnik nižje rodnosti je tudi vsesplošna uporaba kontracepcije. Za ilustracijo navajamo ugotovitev avtorjev nacionalnega poročila Rodnostno vedenje Slovencev, ki pravi, da je skoraj devetdeset odstotkov spolno aktivnih anketirancev v življenju že uporabljalo kontracepcijske metode (Kožuh-Novak et al., 1998, str. 54).

Tudi po drugi svetovni vojni lahko govorimo o regionalnih razlikah v stopnjah rodnosti. Šircelj (2006, str. 128–134) analizira razlike na podlagi razdelitve po upravnih enotah. V začetku sedemdesetih let so bile vrednosti celotne rodnosti po upravnih enotah med 2,6 in 1,6 otroka na žensko, na začetku 21. stoletja pa med 1,6 in enim otrokom na žensko. Na začetku

sedemdesetih let so imele najnižjo rodnost upravne enote Zagorje, Trbovlje in Hrastnik, na začetku osemdesetih obalne upravne enote in Ljubljana Center, na začetku devetdesetih pa upravne enote Maribor, Pesnica, Ruše. Avtorica izpostavlja tudi podatek, da je bilo med letoma 2000 in 2002 povprečno število živorojenih otrok enako ali manjše od ena v šestih upravnih enotah: Piran, Koper, Trbovlje, Maribor, Gornja Radgona in Lendava. V obdobju od 1970 do 2002 je bila najvišja rodnost v upravnih enotah, ki so locirane južno in zahodno od Ljubljane: Ribnica, Škofja Loka, Logatec, Grosuplje in Trebnje. To so območja brez koncentrirane industrije, a z dobrimi prometnimi povezavami z Ljubljano. Omenjene upravne enote so območja priseljevanja iz Ljubljane in omogočajo kombinacijo življenja na podeželju ter dela v mestu. Na začetku sedemdesetih je bila rodnost visoka tudi v nekaj upravnih enotah na severovzhodu Slovenije (Gornja Radgona, Ljutomer, Ormož, Ptuj, Šentjur pri Celju), vendar je v devetdesetih letih hitro padla. Območja nizke rodnosti pa so se razširila tudi na Maribor z okolico, Celje z okolico in na Prekmurje.

Na začetku sedemdesetih let je bila povprečna starost žensk ob rojstvu otrok nižja v upravnih enotah z večjimi industrijskimi središči in mestih, še posebej v tistih z večjim številom priseljenega prebivalstva iz drugih delov Jugoslavije. Višjo povprečno starost žensk ob rojstvu otrok so imele ženske z območja, ki strnjeno zajema pas od severozahoda (Tolmin) na jugovzhod (Ribnica) in nato na severovzhod (Šmarje pri Jelšah). V osemdesetih je bila povprečna starost žensk ob rojstvu otrok višja v zahodnem delu Slovenije, v vzhodni Sloveniji pa nižja. Izjeme so bile le upravne enote Jesenice in Trzič ter Maribor in Celje. Tudi na začetku 21. stoletja je bila povprečna starost žensk ob rojstvu otrok najvišja v zahodni Sloveniji in Ljubljani z okolico, najnižja pa na Koroškem, v Prekmurju, delu Štajerske in na skrajnem jugovzhodu Slovenije (Šircelj, 2006, str. 134).

3 EMPIRIČNA ANALIZA DEJAVNIKOV MEDREGIONALNIH RAZLIK V STOPNJI CELOTNE RODNOSTI V SLOVENIJI OD 1995 DO 2014 – ANALIZA PANELNIH PODATKOV

3.1 Baza podatkov

Prvotni namen diplomskega dela je bila analiza dejavnikov medregionalnih razlik v stopnji rodnosti za celotno obdobje po osamosvojitvi Slovenije (od 1991). Podatke za analizo smo pridobili s spletne strani SURS. Izkazalo se je, da podatki za nobeno izmed izbranih spremenljivk niso dostopni na ravni regij za tako dolgo časovno obdobje. Za kar nekaj spremenljivk smo podatke za daljše časovno obdobje dobili na prošnjo od Statističnega urada Republike Slovenije ter Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje (v nadaljevanju ZRSZ). Ti so nam z izračuni podatkov (ali posredovanjem podatkov, na podlagi katerih smo sami naredili izračune), ki niso bili javno dostopni, omogočili, da smo obdobje analize lahko opredelili od 1995 do 2014. Pri tem podarjamo, da tudi za to obdobje podatki niso dostopni za vse spremenljivke, pač pa le za nekatere, kar bomo pri opisu posameznih spremenljivk tudi navedli.

Najprej podajamo dve metodološki pojasnili. Prvo se nanaša na spremembo statistične definicije prebivalstva. Med 1. 1. 1995 in 1. 1. 2008 je statistična definicija prebivalstva Slovenije (po kateri je SURS objavljala podatke) zajemala (SURS, 2016a):

- državljane Republike Slovenije (RS) s prijavljenim stalnim prebivališčem v Sloveniji, brez tistih, ki so v tujini odsotni več kot tri mesece in so svoj odhod prijavili na upravni enoti svojega stalnega prebivališča;
- tujce z izdanim dovoljenjem za stalno prebivanje v RS, ki imajo prijavljeno stalno prebivališče;
- tujce z izdanim dovoljenjem za začasno prebivanje v RS, ki imajo prijavljeno začasno prebivališče;
- tujce z veljavnim delovnim ali poslovnim vizumom, ki imajo v Sloveniji prijavljeno začasno prebivališče;
- osebe, ki sta jim bila po zakonu o azilu priznana pravica do azila in status begunca v RS (begunci).

Nova statistična definicija prebivalstva, veljavna od 1. 1. 2008, je usklajena z definicijo prebivalstva in selivcev iz Uredbe Evropskega parlamenta in Sveta o statistikah Skupnosti o selitvah in mednarodni zaščiti. Po tej definiciji so prebivalci Slovenije osebe s prijavljenim stalnim in/ali začasnim prebivališčem v Sloveniji, ki v Sloveniji prebivajo ali imajo namen prebiti eno leto ali več in niso začasno odsotne iz RS eno leto ali več (SURS, 2016a).

Drugo metodološko opozorilo se nanaša na spremembe teritorialne razdelitve Slovenije. Meje občin ter statističnih regij so se v izbranem obdobju večkrat spreminjale. Statistične regije so bile uvedene leta 1995 na podlagi 12 medobčinskih skupnosti. Razdelitev statističnih regij je bila prilagojena 147 občinam, vendar se meje med statističnimi regijami in občinami pogosto niso ujemale (na primer občino Škocjan je meja statistične regije skoraj razpolavljala). Leta 1998 se je število občin povečalo na 192, kar je neskladja med mejami statističnih regij in občin še povečalo. Po sprejetju Uredbe o standardni klasifikaciji teritorialnih enot Slovenije (SKTE) leta 2000 so se meje statističnih regij uskladile z mejami občin iz leta 1998. Spremenil se je tudi obseg dveh regij. Iz takratne osrednjeslovenske statistične regije je bil izločen njen južni del in priključen dotedanji dolenjski statistični regiji, ki se je preimenovala v statistično regijo jugovzhodna Slovenija (SURS, b.l.).

Konec leta 2013 so se s spremembo Uredbe NUTS znova spremenile tudi meje statističnih regij, in sicer savinjske, spodnjeposavske, osrednjeslovenske in zasavske. Občini Radeče in Bistrica ob Sotli sta bili iz savinjske pripojeni v spodnjeposavsko statistično regijo, občina Litija pa je prešla iz osrednjeslovenske v zasavsko statistično regijo. Spremenili sta se tudi imeni dveh statističnih regij, in sicer notranjsko-kraška se je preimenovala v primorsko-notranjsko, spodnjeposavska pa v posavsko statistično regijo. Veljavna imena 12 slovenskih statističnih regij so: pomurska, podravska, koroška, savinjska, zasavska, posavska, jugovzhodna Slovenija, osrednjeslovenska, primorsko-notranjska, goriška in obalno-kraška

(SURS, 2013). Omenjene spremembe opredelitve prebivalstva in statističnih regij v izračunih niso upoštevane.

3.2 Opis spremenljivk

3.2.1 Odvisna spremenljivka – stopnja celotne rodnosti

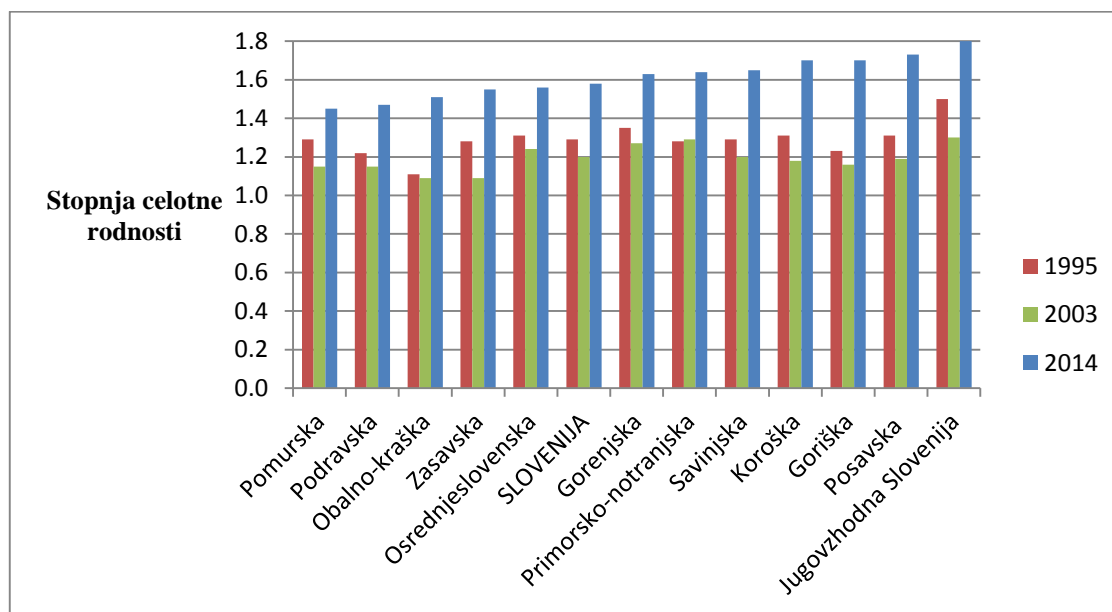
Stopnja celotne rodnosti nam pove povprečno število živorojenih otrok, ki bi jih rodila ženska, če bi dočkala devetinštirideseto leto starosti in če bi bila njena rodnost tekom rodne dobe enaka rodnosti v posameznih starostih v opazovanem koledarskem letu (Malačič, 2006, str. 77). V našem primeru imamo stopnje celotne rodnosti izračunane na ravni statističnih regij med leti 1995 in 2014 (*stopcelrodnosti*). Podatki za to spremenljivko so po statističnih regijah za obdobje od 2002 do 2014 dostopni na spletni strani SURS. Za obdobje od 1995 do 2001 so bili potrebni preračuni s strani SURS, pri čemer veljajo metodološka pojasnila, navedena v opombi⁵.

Stopnja celotne rodnosti torej predstavlja osrednjo spremenljivko, katere gibanje bomo pojasnjevali z drugimi spremenljivkami, zato njeno gibanje prikazujemo v Sliki Slika 1. Pri tem smo se odločili za prikaz ravni rodnosti v začetnem in končnem letu proučevanja (1995 in 2014) ter letu, ko je bila stopnja celotne rodnosti v Sloveniji najnižja – to je leta 2003. Regije so v Sliki razporejene glede na raven stopnje celotne rodnosti v letu 2014. Najnižjo raven rodnosti je beležila Pomurska regija (1,45), najvišjo pa Jugovzhodna Slovenija (1,80).

V vseh regijah je bila raven rodnosti v letu 2014 bistveno višja kot v letu 2003. Sambt in Žilnik (2011, str. 26) ugotavljata, da je velik del tega povišanja mogoče pojasniti z upočasnjevanjem odlaganja rojstva žensk v višjo starost. Od sredine osemdesetih let do leta 2010 se je povprečna starost matere ob rojstvu otrok dvignila za 5 let, in sicer od 25,3 leta v letu 1984 na 30,3 leta v letu 2010. To pomeni, da se je povprečna starost mater v Sloveniji ob rojstvu otrok v navedenem obdobju vsako leto poviševala v povprečju za 0,2 leta. Povedano drugače, vsaka peta ženska ni imela otroka v tekočem letu, temveč je njegovo rojstvo odložila v eno leto višjo starost. Zato se je v tem obdobju rojevalo vsako leto v povprečju 20 % otrok manj kot bi se jih, če odlaganja ne bi bilo. Povprečno starost matere ob rojstvu prvega otroka bomo zato izbrali kot eno izmed spremenljivk, s katero bomo pojasnjevali gibanje ravni stopnje celotne rodnosti in jo tudi še nekoliko nadalje pojasnujemo v naslednji točki.

⁵ Podatki za obdobje 1995–1999 so izračunani na ženske po stanju na dan 31.12. (in ne 30.6.) in sicer iz petletnih starostnih skupin. Podatki za leta 1995 do 1998 so izračunani po upravnih enotah (bivših občinah) in se ne ujemajo popolnoma z mejami statističnih regij, vendar je razlika zanemarljiva. Podatki za leto 1999 so izračunani iz občin (SURS, b.l.).

Slika 1: Raven stopnje celotne rodnosti v letih 1995, 2003 in 2014 po slovenskih statističnih regijah



3.2.2 Povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka

Podatki za kazalnik povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka (*starostmatereprvi*) po statističnih regijah so dostopni na spletni strani SURS za obdobje od 2002 do 2014. Za obdobje od 1995 do 2001 so bili potrebni preračuni s strani SURS⁶. Kot omenjeno, se povprečna starost matere ob rojstvu otrok v novejših raziskavah (Sambt & Žilnik, 2011, Sobotka, 2004) zaradi učinka odlaganja rojstev in njegovega vpliva na celotno stopnjo rodnosti izpostavlja kot pomemben dejavnik rodnosti. Sobotka (2004, str. 195) navaja, da so bile visoke stopnje rodnosti v številnih državah severne in zahodne Evrope v obdobju izbruha rodnosti od sredine petdesetih do sredine šestdesetih let (*baby-boom* generacije) delno posledica nižje starosti žensk ob rojstvu otrok. Interpretacije o prihodnjih trendih rodnosti, ki so napovedane na podlagi konvencionalne stopnje celotne rodnosti, so lahko zavajajoče, saj omenjeni kazalnik ne upošteva učinka odlaganja rojstev. V ta namen sta Bongaarts in Freeney leta 1998 predlagala prilagojeno stopnjo celotne rodnosti, ki nam pove oceno stopnje celotne rodnosti ob odsotnosti sprememb v starosti mater ob rojstvu otrok (Bongaarts, 2002, str. 434). Za primer Slovenije Sambt in Žilnik (2011, str. 28) ugotavljata, da se je v zadnjih 26 letih povprečna starost matere ob rojstvu otrok povišala za 5 let, prav zato konvencionalna stopnja celotne rodnosti podcenjuje število otrok, ki bi jih ženska imela v obdobju svoje rodne dobe. Kljub temu, da je vrednost celotne stopnje rodnosti v Sloveniji leta 2003 znašala le 1,20, prilagojena stopnja celotne rodnosti ni nikoli padla pod 1,56 otroka na žensko. Ugotavljata še,

⁶ Podatki za leta 1995 do 1998 so izračunani po upravnih enotah (bivših starih občinah) in se ne ujemajo popolnoma z mejami statističnih regij, vendar je razlika nepomembna. Podatki za leta 1999, 2000 in 2001 so izračunani po občinah. Podatki za leta 2000 in 2001 so izračunani po novih statističnih regijah; spremenila so se imena in obseg regij. Podatki o povprečni starosti matere so izračunani iz enoletnih starosti (SURS, b.l.).

da je rahlo povišanje stopenj celotne rodnosti v zadnjih nekaj letih posledica tega, da se je odlaganje rojstev na kasnejša leta upočasnilo.

Pričakovan vpliv spremenljivke povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka bo torej negativen. Višja povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka negativno vpliva na stopnjo celotne rodnosti.

3.2.3 Stabilnost zakonskih zvez

Kot indikatorja stabilnosti zakonskih zvez sta bili izbrani dve spremenljivki, in sicer delež živorojenih znotraj zakonske zveze med vsemi živorojenimi po statističnih regijah za obdobje med 1995 in 2014 (*znotrajzakzv*) ter število razvez zakonskih zvez na 1000 prebivalcev po statističnih regijah za obdobje med 1995 in 2014 (*razveze*). Podatki o številu živorojenih znotraj zakonske zveze po statističnih regijah so za obdobje med 2002 in 2014 dostopni na spletni strani SURS, podatke za obdobje med 1995 in 2001 so nam na prošnjo posredovali s SURS. Podatke o razvezah zakonskih zvez na 1000 prebivalcev za obdobje od 1995 do 2014 pridobila s spletne strani SURS.

Stabilnost zakonskih (oziroma partnerskih) zvez je dejavnik rodnosti, ki je v preteklosti že bil proučevan. Tako K. Harknett in C. S. Hartnett (2014, str. 267) v svoji mednarodni študiji raziskujeta vzroke razkoraka med načrtovanimi in realiziranimi rojstvi žensk v evropskih državah. Kot enega izmed potencialnih dejavnikov preverjata tudi status partnerske veze, pri čemer izhajata iz ugotovitev prejšnjih raziskav (Bongaarts, 2001, Tienda & Glass, 1985, Teachman et al., 2000). Za ženske brez zanesljivega partnerja je manj verjetno, da bodo realizirale svoje načrte v zvezi z rojstvom otrok, saj bi morale same prevzeti vso materialno in čustveno breme vzgoje in reje otrok. O'Connell in Rogers (1983) za primer Združenih držav Amerike ugotavljata, da je realizacija načrtov o (tudi številu) rojstvu otrok višja med poročenimi ženskami kot pa med neporočenimi. Tudi avtorici študije sta na podlagi analize podatkov Evropske družboslovne raziskave (*European Social Survey – ESS*) med leti 2004 in 2007 potrdili vpliv statusa partnerske zveze na rodnost. Tako je bila v Franciji in na Nizozemskem za ženske, ki še nimajo otrok, toda jih načrtujejo imeti, ugotovljena dvakrat do trikrat višja verjetnost, da bodo te načrte realizirale, če živijo s partnerjem, kot pa za ženske, ki ne živijo s partnerjem. Podobna ugotovitev velja za Nemčijo, vendar je razkorak manjši. Stabilna partnerska veza pa vpliva tudi na načrtovanje otrok. V vseh treh državah je bil namreč odstotek žensk, ki načrtujejo imeti otroke, več kot dvakrat višji med tistimi, ki živijo s partnerjem, kot pa med tistimi, ki nimajo partnerja ali z njim ne živijo (Harknett & Hartnett, 2014, str. 276).

Na podlagi teoretičnih predpostavk in že opravljenih raziskav drugih avtorjev pričakujemo, da bo povezava med deležem rojenih znotraj zakonske zveze in stopnjo celotne rodnosti pozitivna. Spremenljivka je namreč pokazatelj tako stabilnosti zakonskih/partnerskih zvez kot tudi tradicionalnih vrednot, za oboje pa je značilno, da vpliva na višjo stopnjo rodnosti. Pričakovan vpliv števila razvez zakonskih zvez na 1000 prebivalcev na stopnjo celotne

rodnosti je negativen, saj je pokazatelj manj stabilnih ter kratkotrajnejših zakonskih/partnerskih zvez ter individualističnih vrednot.

3.2.4 Izobrazba

Javno dostopni podatki za doseženo stopnjo izobrazbe so skopi. S strani SURS smo dobili pojasnilo, da se je izobrazba za celotno prebivalstvo zbirala s popisi prebivalstva, ki so bili leta 1991, 2002 ter 2011. Šele od leta 2011 so podatki o izobrazbi prebivalstva letni. Tako na primer ni bilo mogoče proučevati vpliva izobrazbe po starostnih skupinah in spolu (na primer delež žensk s terciarno izobrazbo v starosti med 20 in 35 let) na stopnjo rodnosti. Manko (podrobnih) podatkov smo poskušali preseči tako, da smo kot potencialne kazalnike v zvezi z izobrazbo izbrali pet spremenljivk.

Prva je odstotek študentov terciarnega izobraževanja med prebivalci v starosti 20–39 let po regijah stalnega prebivališča (*studterc*). Podatke o številu študentov terciarnega izobraževanja po regijah za obdobje od 1995 do 2007 smo pridobili s strani SURS⁷. Podatke za obdobje od 2008 do 2014 smo preračunali sami iz dostopnih podatkov na spletni strani SURS (število študentov terciarnega izobraževanja po regiji stalnega prebivališča smo delili s številom prebivalcev v starosti 20–39 posamezne regije). Drugi kazalnik iz sklopa izobrazba je delež žensk terciarnega izobraževanja glede na vse ženske prebivalke v starosti 20–39 posamezne statistične regije (*zenskestudterc*). Podatke smo izračunali iz dostopnih podatkov na spletni strani SURS, in sicer za obdobje od 2007 do 2014. Tretji izbrani indikator je odstotek diplomantov glede na vse prebivalce v starosti 20–39 let po posamezni regiji (*diplomanti*). Podatke smo izračunali iz dostopnih podatkov na spletni strani SURS, in sicer za obdobje od 1999 do 2014 (število diplomantov smo delili s številom prebivalcev v starosti 20–39 let po posamezni statistični regiji). Četrty kazalnik je število diplomantk na 100 diplomantov po statističnih regijah za obdobje med 2007 do 2014 (*diplomantke*). Podatki za omenjeno obdobje so dostopni na spletni strani SURS. Peti izbrani kazalnik pa je delež terciarno izobraženih žensk v starostni dobi med 20 in 39 let po statističnih regijah (*zensketercizob2039*). Podatki so dostopni na spletni strani SURS, vendar le za obdobje med 2011 do 2014.

Josipovič (2007, str. 35–36) navaja, da glavnina literature, ki proučuje demografska vprašanja, obravnava izobrazbo kot zelo močan dejavnik rodnostnega obnašanja. Zgodovinsko pojava množičnega izobraževanja in padca stopnje rodnosti v ekonomsko razvitih državah sovpadata (van De Kaa, 1987, Caldwell, 1980). Splošen pogled je, da je povezava med izobrazbo in rodnostjo linearna in negativna. Vendar pa novejši podatki nakazujejo obrat. Na Švedskem je med visoko izobraženimi ženskami stopnja rodnosti višja kot med manj izobraženimi (Anderson, 2000, str. 293). Razkorak v stopnjah rodnosti med bolj in manj izobraženimi ženskami se na Norveškem in v Združenih državah Amerike znižuje (Baizan, Arpino & Declòs, 2016, str. 2). Josipovič za primer Slovenije ugotavlja, da je

⁷ Od leta 1997 naprej so v podatkih o študentih všteti tudi absolventi (SURS, b.l.).

v povprečju višja izobraženost negativno povezana s stopnjo rodnosti. Po drugi strani pa izsledki analize določenih območij (Domžale, Prekmurje, Zasavje) nakazujejo, da se tudi v Sloveniji na omenjenih območjih razlike v stopnjah rodnosti med različno izobraženimi ženskami zmanjšujejo ter da povezava med izobraženostjo ter stopnjo rodnosti ni linearna, temveč ima obliko krivulje. Navaja, da so najnižje stopnje celotne rodnosti značilne za prebivalstvo četrte in pete stopnje izobrazbe, kar je v nasprotju s stanjem na začetku dvajsetega stoletja, ko je bila najnižja stopnja celotne rodnosti značilna za prebivalstvo z doseženo sedmo stopnjo izobrazbe (Josipovič, 2007, str. 46–49).

Glede na teoretična izhodišča je pričakovan vpliv kazalnikov izobrazbe na stopnjo celotne rodnosti je negativen. Večji kot je delež študentov in študentk terciarnega izobraževanja, večji kot je delež diplomantov, večje kot je število diplomantk na 100 diplomantov ter višji kot je delež žensk starih med 20 in 35 let z visokošolsko izobrazbo, nižja je pričakovana stopnja celotne rodnosti. Študij (predvsem žensk) namreč pomeni odlaganje rojstev v višjo starost – na obdobje po zaključku študija. Kljub temu je mogoče, da je tudi v Sloveniji že prisoten trend zmanjševanja razlik v rodnosti med bolj in manj izobraženimi ženskami, zato je lahko vpliv navedenih kazalnikov tudi obraten.

V sklop izobrazbe smo uvrstili še dva kazalnika, in sicer število otrok na vrtec (*stotroknavrtec*) ter število otrok na vzgojitelja in pomočnika vzgojitelja (*stotroknavzgojit*) po statističnih regijah. Podatki so za obdobje od 2006 do 2014 dostopni na spletni strani SURS. Poskušali smo pridobiti tudi podatke za obdobje od 1995 do 2005. V ta namen smo se oglasili na SURS, vendar pa podatki za to obdobje niso dostopni v elektronski obliki, temveč le na tablogramih, in sicer na ravni občin. Prenašanje podatkov za posamezne občine v elektronsko obliko ter preračunavanje iz občin na raven statističnih regij bi zahtevalo zelo veliko časa, zato ta spremenljivka ni vključena v analizo. Razlog za uvrstitev navedenih dveh spremenljivk v analizo je, da kažeta kvaliteto (in dostopnost) predšolske vzgoje in varstva po posameznih statističnih regijah, kar bi lahko do določene mere vplivalo na odločitev glede števila otrok. Manjše število otrok na vrtec oz. vzgojitelja namreč kaže višjo kvaliteto (in dostopnost) predšolske vzgoje ter varstva. Zato je pričakovan vpliv spremenljivk na stopnjo rodnosti negativen. Za višje število otrok na vrtec oz. vzgojitelja torej pričakujem, da negativno vpliva na stopnjo celotne rodnosti.

3.2.5 Materialni položaj

Za prikaz materialnega položaja smo izbrali devet spremenljivk. Prve tri so stopnja registrirane brezposelnosti (*regbrezposel*) ter stopnja registrirane brezposelnosti⁸ za ženske in za moške po statističnih regijah (*regbrezposelzenske* in *regbrezposelmoski*). Za obdobje od 2005 do 2014 so bili podatki o stopnji registrirane brezposelnosti (po spolu in po statističnih

⁸ Stopnja registrirane brezposelnosti je odstotni delež registriranih brezposelnih oseb med aktivnim prebivalstvom. Stopnja registrirane brezposelnosti za moške je delež registrirano brezposelnih moških med aktivnimi moškimi v statistični regiji. Stopnja registrirane brezposelnosti za ženske je delež registrirano brezposelnih žensk med aktivnimi ženskami v statistični regiji (SURS, 2015).

regijah) dostopni na spletni strani SURS. Stopnjo registrirane brezposelnosti⁹ (tako skupno kot po spolu) za obdobje med 1997 in 2004 smo izračunali iz podatkov o številu registriranih brezposelnih oseb po občinah (na dan 31. 12.), ki so nam jih posredovali s strani ZRSZ, ter iz števila delovno aktivnega prebivalstva¹⁰ (po spolu in po statističnih regijah), ki so bili deloma dostopni na spletni strani SURS, nekaj pa so nam jih s SURS posredovali na prošnjo¹¹. Želeli smo pridobiti stopnje registrirane brezposelnosti za moške in ženske po statističnih regijah tudi po starostnih razredih, vendar so nam na ZRSZ odgovorili, da teh podatkov nimajo.

Po ekonomski teoriji, katero so v svojih zgodnjih delih utemeljili Becker (1960, 1965), Mincer (1963), Becker in Lewis (1973) in Willis (1973), obstaja pozitiven dohodkovni učinek na rodnost. Starši se odločajo o številu otrok, ki maksimizira koristnost, pri čemer so omejeni z družinskim dohodkom. Vzgoja otrok zahteva časovne in denarne vložke. Povečanje plač povečuje ceno otrok. Ob predpostavki, da so ženske primarno skrbnice otrok in ob predpostavki, da so otroci normalne dobrine, model predvideva, da bo povečanje družinskega dohodka ali/in zaslužka moškega povečalo povpraševanje po otrocih. Povečanje povpraševanja po ženski delovni sili pa ima po drugi strani dva učinka, in sicer pozitiven dohodkovni učinek in negativen substitucijski učinek na rodnost (Schaller, 2016, 3–4). Glede na ekonomsko teorijo je torej pričakovan vpliv stopnje registrirane brezposelnosti moških na stopnjo rodnosti je negativen, saj brezposelnost pomeni slabši materialni položaj družine, kar pomeni, da si starši v razmerah višje brezposelnosti otroke težje privoščijo. Vpliv stopnje registrirane brezposelnosti žensk na rodnost, pa je težje napovedati, saj brezposelnost žensk pomeni sicer slabši ekonomski položaj družine (negativni dohodkovni učinek), po drugi strani pa so ženske časovno razbremenjene in se lažje posvetijo vzgoji in reji otrok (pozitivni substitucijski učinek na rodnost). Schallerjeva (2016, str. 1) na primeru ZDA za obdobje med 1980 in 2009 na podlagi empirične analize ugotavlja, da so izboljšani pogoji na trgu dela za moške (nižja stopnja brezposelnosti moških) povezani s povečanjem stopenj rodnosti. Po drugi strani pa imajo izboljšani pogoji na trgu dela za ženske (nižja stopnja brezposelnosti

⁹ Registrirane brezposelne osebe so iskalci zaposlitve, ki niso v delovnem razmerju, niso samozaposleni, niso poslovodne osebe v osebni družbi ali enoosebni družbi z omejeno odgovornostjo ter zavodu, niso kmetje, niso upokojenci, nimajo statusa dijaka, vajenca, študenta ali udeleženca izobraževanja odraslih, mlajšega od 26 let, so zmožni za delo, so prijavljeni na ZRSZ, aktivno iščejo zaposlitev in so pripravljeni sprejeti ustrezno oziroma primerno zaposlitev, ki jim jo ponudi ZRSZ ali drug izvajalec storitve posredovanja zaposlitve. Zmožne za zaposlitev so brezposelne osebe od dopolnjenega 15. do 65. leta starosti, pri katerih ni prišlo do popolne nezmožnosti za delo po predpisih o pokojninskem in invalidskem zavarovanju ali po predpisih o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (SURS, 2015).

¹⁰ Med delovno aktivno prebivalstvo se štejejo zaposlene osebe s pogodbo o zaposlitvi in samozaposlene osebe (SURS, 2015).

¹¹ Metodološka pojasnila od 1997 do 2004: podatki o delovno aktivnih prebivalcih v Sloveniji se zbirajo na podlagi mesečnega raziskovanja ZAP-M, Statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva in Ankete o delovni sili. Vštete so tudi zaposlene osebe z delovno vizo. Podatki o zaposlenih osebah v podjetjih in drugih organizacijah so pridobljeni od vseh podjetij in drugih organizacij, tudi zasebnih z eno ali dvema zaposlenima osebama, ki poprej niso bile zajete. Vir podatkov o samozaposlenih (razen kmetov) in zaposlenih pri samozaposlenih osebah je Statistični register delovno aktivnega prebivalstva, vir podatkov o kmetih pa Anketa o delovni sili. Časovna točka opazovanja je zadnji dan v mesecu. Upoštevane so vse zaposlene osebe v podjetjih in drugih organizacijah oz. sestavnih enotah, ne glede na trajanje zaposlitve (določen, nedoločen čas) in ne glede na to, ali delajo za polni delovni čas ali manj. Upoštevane pa niso zaposlene osebe v enotah naših podjetij v tujini (SURS, b.l.)

žensk) rahlo negativni učinek na stopnje rodnosti. Skupna stopnja brezposelnosti pa je povezana z rahlim znižanjem stopenj rodnosti.

Četrta spremenljivka je regionalni BDP na prebivalca (*bdppc*) za obdobje od 1995 do 2014. Indikator je opisan z indeksom ravni (Slovenija = 100). Podatke smo pridobili na spletni strani SURS. Pričakovan vpliv regionalnega BDP p.c. na rodnost je pozitiven zaradi pozitivnega vpliva dohodkovnega učinka.

Brueckner in Schwandt (2015, str. 1653) navajata, da se je v svetovnem merilu v zadnjih petdesetih letih število prebivalstva povečalo za štiri milijarde. Najvišje stopnje rodnosti so beležile države Južne Azije in Afrike, ki imajo enega izmed najnižjih BDP na prebivalca. To opažanje ni v skladu z ekonomsko teorijo, zato sta avtorja sta raziskala, zakaj v pregledih ni opaziti pozitivnega dohodkovnega učinka na rast prebivalstva. Opravila sta študijo o vplivu rasti BDP na prebivalca na rast prebivalstva na podlagi panelne analize 139 držav v obdobju 1960–2007. Poglavitni cilj je bil oceniti odzivnost rasti prebivalstva na rast BDP na prebivalca, ki je eksogena in nepovezana s tehnološkim napredkom. Spremenljivko rasti BDP na prebivalca sta očistila vpliva tehnološkega napredka. Na ta način sta prišla do rezultata, da ima rast BDP, ki je neodvisna od tehnološkega razvoja, pozitiven učinek na rast prebivalstva. Ocenila sta, da rast BDP na prebivalstva za eno odstotno točko v obdobju desetih let poveča rast prebivalstva za 0,1 odstotne točke. Ta rezultat je posledica delovanja dveh vplivov, in sicer pozitivnega učinka na rodnost in negativnega učinka na smrtnost dojenčkov in otrok (Brueckner & Schwandt, 2015, str. 1673).

Kot peti pokazatelj materialnega položaja smo izbrali stopnjo tveganja revščine (*stoptvegrevsine*) po statističnih regijah, in sicer za obdobje med 2008 do 2014, za katero so podatki dostopni na spletni strani SURS. Od SURS smo dobili odgovor, da imajo podatke za obdobje med 1995 in 2007 o stopnji tveganja revščine izračunane le na ravni Slovenije, in ne po statističnih regijah ter da jih tudi ne morejo izračunati. Želeli smo pridobiti podatke o tveganju revščine tudi po spolu in starostnih skupinah, vendar ni bilo mogoče. Pričakovan vpliv stopnje tveganja revščine na rodnost je negativen zaradi dohodkovnega učinka.

Šesta in sedma spremenljivka sta delež materialno prikrajšanih oseb, in sicer pri najmanj treh od devetih elementov ter najmanj štirih od devetih elementov (*matprikrajsani3* in *matprikrajsani4*)¹² po statističnih regijah. Podatke smo pridobili s spletne strani SURS, in

¹² Materialno prikrajšane so osebe, ki živijo v gospodinjstvu, ki izkazuje pomanjkanje vsaj treh ali vsaj štirih od devetih elementov materialne prikrajšanosti, in sicer take, ki je izključno posledica omejenih finančnih virov gospodinjstva in ne lastne izbire oz. navad. Delež oseb, ki so prikrajšane za vsaj tri od devetih elementov materialne prikrajšanosti, je stopnja materialne prikrajšanosti. Delež oseb, ki so prikrajšane za vsaj štiri od devetih elementov materialne prikrajšanosti, je stopnja resne materialne prikrajšanosti.

Pri izračunu je upoštevanih naslednjih devet elementov: 1) zamuda pri plačilu hipoteke ali najemnine, rednih stanovanjskih stroškov, obrokov za kredit ali drugih odplačil posojil; 2) zmožnost gospodinjstva, da si vsi člani lahko privoščijo enotedenske letne počitnice; 3) zmožnost gospodinjstva, da si privoščijo mesni ali enakovreden vegetarijanski obrok vsaj vsak drugi dan; 4) zmožnost gospodinjstva, da iz lastnih sredstev poravnava nepričakovane izdatke v višini mesečnega praga tveganja revščine iz prejšnjega leta; 5) gospodinjstvo si ne more privoščiti fiksnega ali mobilnega telefona; 6) gospodinjstvo si ne more privoščiti barvnega televizorja; 7)

sicer za obdobje med 2008 in 2014. Pred letom 2008 statistično letno raziskovanje Življenjski pogoji (*Statistics on Income and Living Conditions – SILC*) še ni potekalo, zato pred omenjenim obdobjem ni na voljo primerljivih podatkov. Tudi podatki po spolu in starostnih skupinah za izbrani spremenljivki niso dostopni. Pričakovan vpliv omenjenih spremenljivk na stopnjo rodnosti je negativen zaradi dohodkovnega učinka.

Osma in deveta spremenljivka med spremenljivkami materialnega položaja sta delež gospodinjstev, ki imajo slabo stanje stanovanja ter delež gospodinjstev, ki nimajo primernega ogrevanja (*slabostanjestan* in *niprimogrevanja*) po statističnih regijah¹³. Podatki so dostopni na spletni strani SURS, in sicer za obdobje od 2008 do 2014. Pred letom 2008 raziskava (SILC) še ni potekala, zato pred omenjenim obdobjem ni zbranih podatkov. Tudi podatki po spolu in starostnih skupinah za izbrani spremenljivki niso dostopni. Pričakovan vpliv omenjenih spremenljivk na stopnjo rodnosti je negativen zaradi dohodkovnega učinka.

Izpostavljamo še, da je vpliv vseh izbranih spremenljivk, ki kažejo materialni položaj oseb, na stopnjo rodnosti lahko tudi drugačen. Po Beckerjevi teoriji namreč prevlada pozitivni dohodkovni učinek na stopnjo rodnosti (kar pomeni, da imajo premožnejši več otrok) ob predpostavki, da so vsi sloji prebivalstva enako informirani o metodah kontracepcije in načrtovanja družine. Vendar pa sam izpostavlja, da je za materialno prikrajšane sloje prebivalstva značilno pomanjkljivo poznavanje kontracepcije, zato imajo slednji več otrok (Becker v Černič Istenič, 1994a, 39).

3.2.6 Delež kmečkega prebivalstva

Kot pokazatelj deleža kmečkega prebivalstva smo izbrali delež kmetov v delovno aktivnem prebivalstvu po statističnih regijah (*odstotek kmet*). Na spletni strani SURS je dostopen podatek za spremenljivko zaposleni po dejavnosti (kmetijstvo in lov, gozdarstvo in ribištvo) po statističnih regijah le za leto 2011. Zato smo se znova obrnili na SURS, od koder smo prejeli podatke za obdobje od 1995 do 2014¹⁴.

gospodinjstvo si ne more privoščiti pralnega stroja; 8) gospodinjstvo si ne more privoščiti osebnega avtomobila in 9) sposobnost gospodinjstva, da si zagotovi primerno ogrevano stanovanje (SURS, b.l.). Vir podatkov je letno statistično raziskovanje Življenjski pogoji (ang. *SILC – Statistics on Income and Living Conditions*), ki ga izvajajo na podlagi Zakona o državni statistiki (Uradni list RS, št. 45/95 in št. 9/01), letnega programa statističnih raziskovanj za posamezno leto ter Uredbe EK št. 1177/2003 in tudi vsakoletnih uredb, ki opredelijo vsebino priložnostnega modula za posamezno leto (SURS, 2016b).

¹³ Rezultati statističnega raziskovanja SILC izhajajo iz ankete, izvedene v začetku posameznega leta, in iz registrov ter administrativnih virov, ki se nanašajo na leto pred izvedbo ankete. Slabo stanje stanovanja pomeni delež gospodinjstev, ki imajo težave s streho, ki pušča, z vlažnimi stenami/temelji/tlemi, s trhlimi okenskimi okvirji ali trhlimi tlemi. Ni primernega ogrevanja pomeni delež gospodinjstev, ki si ne morejo privoščiti primerno ogrevanega stanovanja (SURS, b.l.).

¹⁴ Podatki o delovno aktivnem prebivalstvu v izbrani dejavnosti (SKD 2008) A Kmetijstvo in lov, gozdarstvo in ribištvo, po statističnih regijah delovnega mesta in po spolu. Stanje je na dan 31.12. Podatki za leta od 2000 do 2007 so preračuni iz SKD 2002 v SKD 2008. Podatki za obdobje od 1995 do 1999: po klasifikaciji SKD 1999 je dejavnost kmetijstvo in lov, gozdarstvo in ribištvo pod črko A Kmetijstvo, lov, gozdarstvo in B Ribištvo. Podatki za leta od 1995 do 1999 so preračunani na takrat veljavno klasifikacijo (SURS, b.l.).

Prostorske razlike v stopnjah rodnosti avtorji pojasnjujejo z dvema hipotezama. Po prvi hipotezi so razlike v stopnji rodnosti posledica tega, da v različnih naseljih živijo različni ljudje (z različnim vrednotnim sistemom). Kontekstualna hipoteza pa predpostavlja, da na različne stopnje rodnosti vpliva neposredno okolje bivanja. Omenja se še vloga selektivnih migracij. Ljudje, ki imajo namen imeti otroke, se pogosto odločijo za selitev v manjše kraje ali na podeželje, saj je vaško okolje bolj primerno za vzgojo otrok. Ljudje, ki ne nameravajo imeti otrok, se pogosto odločijo za življenje v mestih (Kulu, 2011, str. 896).

Raziskave, ki proučujejo vpliv okolja na stopnje rodnosti, so pokazale da se razlike v rodnosti med mestnim in podeželskim okoljem zmanjšujejo, vendar so še vedno statistično značilno prisotne. Stopnje rodnosti so v ruralnih območjih in manjših krajih višje kot v velikih mestih. Ta vzorec je značilen za Združene države Amerike (Heaton et al., 1989), Anglijo in Wales (Tromans et al, 2009), Francijo (Fagnani, 1991), Nizozemsko (Mulder & Wagner, 2001), Italijo (Brunetta & Rotondi, 1991), Nemčijo in Avstrijo (Hank, 2001), Češko, Poljsko in Estonijo (Kulu, 2005) (Kulu, 2011, str. 896). Na podlagi longitudinalnih podatkov Kulu ugotavlja, da so v primeru Finske stopnje rodnosti najvišje v manjših krajih ter na podeželju, najnižja pa je v glavnem mestu. Glavnina razlik v stopnjah rodnosti med mestnim in podeželskim okoljem je posledica različnih bivalnih razmer, vendar ta izsledek velja le za prvo rojstvo. Bistveno nižje stopnje rodnosti (za prvo rojstvo) v velikih mestih so povezane kulturno-normativnimi dejavniki, na primer s prostovoljno zavestno odločitvijo, da posameznik ali par ne bo imel otrok. Dodaja še, da je vpliv družbeno-ekonomskih značilnosti žensk in selektivnih migracij na prostorske razlike v stopnjah rodnosti na Finskem majhen (Kulu, 2011, str. 905–909).

V skladu s teoretičnimi utemeljitvami in empiričnimi raziskavami je pričakovani vpliv deleža zaposlenih v kmetijski dejavnosti na stopnjo rodnosti je pozitiven. Višji delež kmečkega prebivalstva je namreč pokazatelj ruralnega okolja ter prisotnosti tradicionalnih vrednot, ki so pozitivno povezane s stopnjo rodnosti.

3.3 Metodologija

Vpliv izbranih dejavnikov (spremenljivk) na stopnjo celotne rodnosti v Sloveniji za izbrano obdobje bomo preverili s pomočjo analize panelnih podatkov. Panelni podatki imajo namreč tako časovno kot prostorsko dimenzijo, kar pomeni, da so kombinacija časovnih vrst in presečnih podatkov (Gujarati, 2003, str. 636). Analiza panelnih podatkov se v ekonomskih analizah pogosto uporablja, saj imajo panelni podatki v primerjavi s presečnimi in podatki časovnih vrst številne prednosti (Gujarati, 2003, str. 637–638):

- Ker pri analizi panelnih podatkov opazujemo države, podjetja, posameznike, regije, občine skozi čas, je znotraj enot zagotovo prisotna heterogenost. Tehnike ocenjevanja panelnih podatkov to heterogenost eksplicitno upoštevajo.
- Panelni podatki so v primerjavi s podatki v obliki časovnih vrst ter presečnimi podatki bogatejši z informacijami, prisotna je večja variabilnost ter manj kolinearnosti med

spremenljivkami. Zaradi velikosti vzorca se poveča tudi število stopinj prostosti, kar pomeni večjo učinkovitost ocene parametrov.

- Zaradi kombinacije presečnih podatkov in podatkov časovnih vrst so panelni podatki bolj primerni za analizo dinamike sprememb kot presečni podatki ali podatki časovnih vrst.
- S pomočjo panelnih podatkov lahko bolje zaznavamo in merimo učinke, ki jih ne moremo analizirati le na podlagi presečnih podatkov ali le na podlagi podatkov časovnih vrst.
- Panelni podatki nam omogočajo proučevanje zahtevnejših modelov (na primer proučevanje pojavov ekonomij obsega ali tehnoloških sprememb).
- Ker panelni podatki povečajo število opazovanj, je pristranskost ocene manjša.

Osnovni linearni regresijski model za panelne podatke je

$$y_{it} = x'_{it} \beta_{it} + \varepsilon_{it}, \quad (1)$$

pri čemer i predstavlja presečne enote ($i = 1, 2, 3, \dots, N$), t pa časovne enote proučevanega obdobja ($t = 1, 2, 3, \dots, T$). Koeficienti β_{it} merijo parcialne učinke x_{it} na y_{it} v časovnem obdobju t za enoto i .

Predstavljeni model je preveč splošen za uporabo, zato glede koeficientov β_{it} sprejmemo omejitve. Predpostavljamo, da je regresijski koeficient pri posamezni neodvisni spremenljivki enak za vse i in t , regresijska konstanta pa se lahko razlikuje med presečnimi enotami:

$$y_{it} = \alpha_i + x'_{it} \beta_{it} + \varepsilon_{it}, \quad (2)$$

pri čemer x_{it} predstavlja vektor s k pojasnjevalnimi spremenljivkami, vektor β pa vsebuje koeficiente $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$. Učinek spremembe posamezne neodvisne spremenljivke je enak za vse presečne in časovne enote, povprečna vrednost pa se lahko med enotami razlikuje. Parameter α pri i -ti presečni enoti odraža učinke vseh tistih dejavnikov, ki so značilni za to enoto in se skozi čas spreminjajo. Slučajne napake ε_{it} so neodvisne in enako porazdeljene v času in med enotami z aritmetično sredino nič in varianco σ^2_ε (Verbeek, 2000, str. 310).

Če predpostavljamo, da je $\alpha_i N$ stalnih neznanih parametrov in da so vse x_{it} neodvisne od vseh ε_{it} , dobimo **model s fiksnimi učinki**. Glede na to, da je α_i konstantna v času in specifična pri vsaki izmed presečnih enot, je možno model zapisati tako, da za vsako presečno enoto upoštevamo njeno nepravo spremenljivko:

$$y_{it} = \sum_{j=1}^N \alpha_j d_{ij} + x'_{it} \beta_{it} + \varepsilon_{it}, \quad (3)$$

Za neprave spremenljivke velja $d_{ij} = 1$, če sta i in j enaka, sicer $d_{ij} = 0$. Parametre $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_N$ in $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_N$ ocenimo po metodi najmanjših kvadratov. Ker so v modelu prisotne tudi neprave

spremenljivke, imenujemo cenilko za vektor β cenilka po metodi najmanjših kvadratov z nepravimi spremenljivkami. Model lahko tudi poenostavimo, in sicer tako da metodo najmanjših kvadratov uporabimo na spremenljivkah, ki so izražene v odklonih od posamičnih aritmetičnih sredin. Tako dobimo cenilko za vektor β . Takšno cenilko imenujemo cenilka znotraj skupine (Verbeek, 2000, str. 313).

V primeru, da obravnavamo α_i kot slučajne spremenljivke, ki se porazdeljujejo z aritmetično sredino nič in varianco σ_α^2 in predpostavljamo, da so neodvisne od vseh pojasnjevalnih spremenljivk, dobimo **model z naključnimi učinki**:

$$y_{it} = \mu + x'_{it} \beta_{it} + \alpha_i + \varepsilon_{it}. \quad (4)$$

Slučajna napaka je tu sestavljena iz dveh delov, in sicer iz komponente, ki je specifična pri vsaki posamezni presečni enoti in se ne spreminja v času (α_i), in komponente, za katero velja predpostavka, da je nekorelirana v času (ε_{it}). Obe komponenti slučajne napake sta med seboj neodvisni in neodvisni od vrednosti pojasnjevalnih spremenljivk. Cenilka po metodi najmanjših kvadratov za μ in vektor β je nepristranska in konsistentna, a neučinkovita, saj skupna napaka ($\alpha_i + \varepsilon_{it}$) vsebuje avtokorelacijo. Zato je primernejša cenilka po metodi splošenih najmanjših kvadratov, ki jo opredelimo kot tehtano povprečje med cenilko znotraj skupine in cenilko med skupinami. Dobimo jo tako, da metodo (navadnih) najmanjših kvadratov uporabimo na povprečnih vrednostih spremenljivk za posamezne presečne enote. Za omenjeno cenilko velja, da upošteva le razlike med presečnimi enotami, ne pa znotraj njih (Verbeek, 2000, str. 317).

Vprašanje izbora modela za posamezno analizo je zelo pomembno. Kadar menimo, da so α_i in pojasnjevalne spremenljivke x_{it} nepovezane, je primernejši model z naključnimi učinki, sicer pa raje uporabimo model s stalnimi učinki. Kadar je število časovnih enot (T) veliko, število presečnih enot (N) pa malo, je primernejši model s stalnimi učinki. Kadar pa imamo večje število presečnih podatkov za kratko časovno obdobje, uporabimo model s stalnimi učinki le, če presečne enote predstavljajo glavnino celotne populacije. V primeru, da izbrane enote predstavljajo majhen slučajno izbran vzorec, uporabimo model z naključnimi učinki (Gujarati, 2003, str. 650).

Pri izbiri primernejšega modela si lahko pomagamo s **Hausmanovim testom**. Ničelna domneva je, da med cenilkama modela s stalnimi in modela z naključnimi učinki ni pomembnih razlik. Če test odkrije statistično značilno razliko, ničelno domnevo zavrnilo in sprejmemo sklep, da je primernejši model s fiksnimi učinki (Gujarati, 2003, str. 651). Če bi namreč v tem primeru uporabili model z naključnimi učinki, bi bile dobljene ocene nekonsistentne. Če pa s Hausmanovim testom ničelne domneve ne zavrnilo, pa je bolje uporabiti model z naključnimi učinki, saj bi bile sicer v tem primeru ocene modela s fiksnimi učinki neučinkovite. Izpis rezultatov programskega paketa STATA prikazujemo v Prilogi 1.

3.4 Rezultati

Izračune smo opravili s programskim paketom STATA z analizo panelnih podatkov. S pomočjo Hausmanovega testa smo ugotovili, da je za ocenjevanje našega modela primernejši model z naključnimi učinki.

Najprej smo v regresijsko analizo vključili posamezne pojasnjevalne spremenljivke, da bi ugotovili, ali posamično statistično značilno vplivajo na stopnjo celotne rodnosti. Da bi dobili informacije o smeri in statistični značilnosti vpliva posamezne pojasnjevalne spremenljivke na odvisno spremenljivko, smo izvedli tudi združeno regresijo (angl. *pooled regression*). Pri združeni regresiji vključimo vse opazovane vrednosti v regresijsko analizo na enak način, kot če bi šlo za različne enote v istem časovnem obdobju oz. trenutku. Rezultati so nakazali najmočnejše povezave med stopnjo celotne rodnosti (*stopcelrodnosti*) ter naslednjimi pojasnjevalnimi spremenljivkami: *starostmatereprvi*, *znotrajzakzv*, *studterc*, *zenskestudterc*, *diplomanti*, *diplomantke*, *zensketercizob2039*, *regbrezposel*, *regbrezposelzenske*, *regbrezposelmoski*, *stotroknavrtec* in *stotroknazvojit*.

Ker so posamezne pojasnjevalne spremenljivke med seboj povezane (problem multikolinearnosti), smo nekatere izločili. V končnem modelu so tako vključene samo naslednje pojasnjevalne spremenljivke:

- povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka (*starostmatereprvi*),
- odstotek študentov terciarnega izobraževanja med prebivalci v starosti 20–39 let (*studterc*),
- delež terciarno izobraženih žensk v starostni dobi med 20 in 39 let (*zensketercizob2039*),
- stopnja registrirane brezposelnosti (*regbrezposel*) in
- delež materialno prikrajšanih oseb pri najmanj štirih od devetih elementov (*matprikrajsani4*).

Tabela 3: Ocene parametrov regresijskega modela

<i>Stopcelrodnosti</i>	Regresijski koeficient	Standardna napaka	P > z	95-odstotni interval zaupanja	
<i>starostmatereprvi</i>	-0,0576	0,0232	0,013	-0,1031288	-0,0120295
<i>studterc</i>	0,0217	0,0061	0,000	0,009730436	0,03373955
<i>zensketercizob2039</i>	0,0198	0,0027	0,000	0,01448351	0,02517413
<i>regbrezposel</i>	-0,0139	0,0043	0,001	-0,0224684	-0,0054163
<i>matprikrajsani4</i>	-0,0130	0,0059	0,026	-0,0244817	-0,0015461

$$R^2 = 0,85$$

Determinacijski koeficient R^2 , ki znaša 0,85 kaže, da je 85 % variabilnosti odvisne spremenljivke pojasnjeno z linearnim vplivom pojasnjevalnih spremenljivk na odvisno spremenljivko. Rezultati kažejo, da je vpliv povprečne starosti matere ob rojstvu prvega otroka, obeh spremenljivk izobrazbe (*studterc* in *zensketercizob2039*) ter obeh spremenljivk materialnih dejavnikov (*regbrezposel* in *matprikrajsani4*) na stopnjo celotne rodnosti v Sloveniji statistično značilen. Vpliv dejavnikov sklopa stabilnosti zakonskih zvez ter prostorskih dejavnikov (mestno oziroma podeželsko okolje) z izbranimi spremenljivkami nismo uspeli potrditi.

V skladu s teoretičnimi utemeljitvami povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka negativno vpliva na stopnjo celotne rodnosti. Če se povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka poveča za eno leto, se stopnja celotne rodnosti zmanjša za 0,0576 otroka na žensko, če ostanejo ob tem vrednosti vseh ostalih pojasnjevalnih spremenljivk nespremenjene.

Ugotovitve glede vpliva izobrazbe na celotno stopnjo rodnosti so na prvi pogled presenetljive, saj so analize v preteklosti ugotavljale negativno povezavo med tema dvema kategorijama – da imajo torej višje izobraženi v povprečju manj otrok. Vendar pa gre za analize, ki so ugotavljale samo neposredno povezavo med ravnijo rodnosti in izobraženosti. V našem primeru pa smo uporabili regresijsko analizo, ki ob ugotavljanju vpliva izobraženosti na raven rodnosti kontrolira oz. izloči vplive ostalih pojasnjevalnih spremenljivk. Med pojasnjevalnimi spremenljivkami imamo tako tudi povprečno starost ženske ob rojstvu otroka. Vpliv višje izobraženosti preko višje povprečne starosti matere ob rojstvu prvega otroka je torej izločen, prav tako vpliv preostalih treh vključenih pojasnjevalnih spremenljivk. Če se odstotni delež študentov terciarnega izobraževanja med prebivalci v starosti 20–39 let (*studterc*) poveča za eno odstotno točko, se stopnja celotne rodnosti poveča v povprečju za 0,0217 otroka na žensko, če ostanejo ob tem vrednosti vseh ostalih pojasnjevalnih spremenljivk nespremenjene. Če pa se odstotni delež žensk s terciarno izobrazbo glede na vse ženske prebivalke v starosti 20–39 (*zensketercizob2039*) poveča za eno odstotno točko, se stopnja celotne rodnosti poveča v povprečju za 0,0198 otroka na žensko, če ob tem ostanejo vrednosti vseh ostalih pojasnjevalnih spremenljivk nespremenjene.

Rezultati proučevanja vpliva materialnega položaja na stopnjo celotne rodnosti so pokazali, da brezposelnost in materialna prikrajšanost negativno vplivata na stopnjo celotne rodnosti, kar je v skladu s teoretičnimi pričakovanji. Konkretno, če se stopnja registrirane brezposelnosti poveča za eno odstotno točko, se stopnja celotne rodnosti v povprečju zmanjša za 0,0139 otroka na žensko, ob tem pa ostanejo vrednosti vseh ostalih vključenih pojasnjevalnih spremenljivk nespremenjene. Če pa se odstotni delež materialno prikrajšanih oseb (pri najmanj štirih od devetih elementov) poveča za eno odstotno točko, pa se stopnja celotne rodnosti zmanjša v povprečju za 0,0130 otroka na žensko, če ob tem ostanejo vrednosti vseh ostalih pojasnjevalnih spremenljivk nespremenjene.

SKLEP

Rodnost je kompleksen demografski pojav, na kar nakazujejo ne le številne teorije in pristopi, ki obravnavajo rodnostno obnašanje, temveč tudi številne empirične raziskave, ki pogosto kažejo nasprotujoče si rezultate. Vpliv določenega dejavnika na rodnost je pogojen tako s prostorom kot s časom. Za primer navajamo vpliv izobrazbe. Dolgo je tako v teoriji kot empiriji veljalo, da povečanje stopenj ravni izobrazbe in pojav množičnega izobraževanja negativno vplivata na raven rodnosti. Novejši izsledki pa kažejo na izenačevanje stopenj rodnosti med bolj in manj izobraženimi ženskami, v nekaterih državah (Švedska) pa je trend celo obrnjen. Poleg tega je vpliv posameznega dejavnika pogojen tudi s sovplivom drugih dejavnikov. Rodnostno obnašanje je dinamičen pojav, motivi in način za odločanje za otroke se s časom spreminjajo.

Slednje smo upoštevali tudi pri pisanju našega dela, zato smo rodnost teoretično proučili z vidika različnih znanstvenih disciplin, poleg tega pa smo pregledali številne že opravljene raziskave o vplivu različnih dejavnikov na stopnjo celotne rodnosti. Na temeljih spoznanj smo osnovali model vpliva izbranih dejavnikov na medregionalne razlike v stopnji celotne rodnosti v Sloveniji. Enote opazovanja so statistične regije v Sloveniji, ki jih je 12, v obdobju med 1995 in 2014. Izbrali smo številne spremenljivke, ki bi na podlagi teoretičnih utemeljitev in empiričnih spoznanj v preteklosti utegnile imeti vpliv na stopnje celotne rodnosti po statističnih regijah v Sloveniji. Problem se je pokazal v dostopnosti podatkov za posamezne spremenljivke. Za nekatere spremenljivke smo želeli pridobiti vrednosti po starostnih razredih in po spolu, vendar to ni bilo mogoče, ker SURS z njimi ne razpolaga. Za nekatere spremenljivke so podatki dostopni za zelo kratko obdobje (štiri leta), saj se bodisi pred tem obdobjem podatki niso zbirali ali pa so se zbirali le na državni ravni. Omeniti še velja, da so se meje občin in statističnih regij z leti spreminjale, vendar so bile te spremembe minimalne, zato pričakujemo, da je njihov vpliv na rezultate zanemarljiv.

V empiričnem delu smo uporabili regresijsko analizo, in sicer analizo panelnih podatkov, pri čemer smo uporabili model slučajnih vplivov. Ugotovili smo, da višja kot je povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka, nižja je stopnja celotne rodnosti. Nadalje, materialna prikrajšanost negativno vpliva na rodnost. Implikacija te ugotovitve je, da bi ukrepi ekonomske politike, ki bi zniževali stopnjo brezposelnosti in socialno izključenost, vplivali pozitivno na stopnjo celotne rodnosti. Kot statistično značilen se je izkazal tudi vpliv izobrazbe na stopnjo celotne rodnosti, vendar je ta vpliv nasproten od pričakovanega glede na obstoječo literaturo. Vpliv izobrazbe na rodnost se je izkazal kot pozitiven, če ob tem izločimo vpliv ostalih vključenih spremenljivk v regresijo. Pretekle raziskave so ta vpliv praviloma ugotovljale brez da bi se izločil oz. kontroliral vpliv drugih dejavnikov. Ta rezultat zato smatramo kot osrednji prispevek pričujočega dela in predlagamo, da se poskuša to ugotovitev v prihodnje nadalje raziskovati, tako v Sloveniji kot na drugih državah oz. območjih.

Vplivov ostalih spremenljivk (to je stabilnost zakonskih zvez in delež kmečkega prebivalstva) z izbranim modelom nismo mogli statistično dokazati. Proučevanje vzrokov odsotnosti statistično značilne povezave je lahko predmet nadaljnjih raziskav, ki bi vključile dodatne spremenljivke ali pa nadgradile obstoječe.

LITERATURA IN VIRI

1. Anderson, B. A. (1986). Regional and Cultural Factors in the Decline of Marital Fertility in Western Europe. V A. J. Coale & S. Cotts Watkins (ur.), *The Decline of Fertility in Europe. The Revised Proceedings of a Conference on a Princeton European Fertility Project* (str. 293–313). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
2. Andersson, G. (2000). The impact of labour-force participation on childbearing behaviour: Pro-cyclical fertility in Sweden during the 1980s and 1990s. *European Journal of Population*, 16, 293–333.
3. Baizan, P., Arpino, B., & Delclòs, C. E. (2016). The Effect of Gender Policies on Fertility: The Moderating Role of Education and Normative Context. *European Journal of Population*, 32(1), 1–30.
4. Becker, G. S. (1981). *A Treatise on the Family*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
5. Billari, F. C. (2015). Integrating macro- and micro-level approaches in the explanation of population change. *Population Studies—A Journal of Demography*, 69(supplement 1), 11–20.
6. Blake, J. (1968). Are babies consumer durables? A Critique of the Economic Theory of Reproductive Motivation. *Population Studies* 22(1), 5–25.
7. Boh, K. (1988). Poskus sociološke analize nizke rodnosti. *Družboslovne razprave* 5(6), 23–32.
8. Bongaarts, J. (2002). The end of the fertility transition in the developed world. *Population and Development Review*, 28(3), 419–443.
9. Brueckner, M., & Schwandt, H. (2015). Income and population growth. *Economic Journal*, 125(589), 1653–1676.
10. Caldwell, J. C. (1982). *Theory of Fertility Decline*. London: Academic Press.
11. Caldwell, J. C. (2005). On net Intergenerational wealth flows: An update. *Population and Development Review*, 31(4), 721–740.
12. Coale, A. J. (1986). The Decline of Fertility in Europe since the Eighteenth Century as a Chapter in Human Demographic History. V A. J. Coale & S. Cotts Watkins (ur.), *The Decline of Fertility in Europe. The Revised Proceedings of a Conference on a Princeton European Fertility Project* (str. 1–30). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
13. Coale, A. J., & Treadway, R. (1986). A Summary of the Changing Distribution of Overall Fertility, Marital Fertility, and the Proportion Married in the Provinces of Europe. V A. J. Coale & S. Cotts Watkins (ur.), *The Decline of Fertility in Europe. The Revised Proceedings of a Conference on a Princeton European Fertility Project* (str. 31–181). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
14. Cotts Watkins, S. (1986). Conclusions. V A. J. Coale & S. Cotts Watkins (ur.), *The Decline of Fertility in Europe. The Revised Proceedings of a Conference on a Princeton European Fertility Project* (str. 420–450). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

15. Cukut, S. (2006). *Rojstva in samomori v Sloveniji skozi tri desetletja (1971–2001)*. Ljubljana: Znanstveno raziskovalni center SAZU.
16. Černič Istenič, M. (1994a). *Rodnost v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
17. Černič Istenič, M. (1994b). Sociološki vidiki nizke rodnosti v Sloveniji. V N. Stropnik (ur.), *Kaj potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko? (zbornik referatov)* (str. 89–105). Ljubljana: Domus, Center za zaščito potrošnikov.
18. Černič Istenič, M. (1996). Ženske so lahko (samo) številke – rodnost v Sloveniji v osemdesetih letih. V L. Bogovič & Z. Skušek (ur.), *SPOL: Ž* (str. 130–145). Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis – ISH: KUD France Prešeren.
19. Evans, S. (2015). A Brief History of Hutterite Demography. *Great Plains Quarterly*, 35(1), 79–101.
20. Friedlander, D., Okun, S. B., & Segal, S. (1999). The demographic transition then and now: Processes, perspectives and analyses. *Journal of Family History*, 24(4), 493–533.
21. Gujarati, D. N. (2003). *Basic econometrics*. New York: McGraw-Hill/Irwin.
22. Harknett, K., & Hartnett, C. S. (2014). The gap between births intended and births achieved in 22 European countries, 2004–07. *Population Studies*, 68(3), 265–282.
23. Huinink, J., Kohli, M., & Ehrhardt, J. (2015). Explaining fertility: The potential for integrative approaches. *Demographic research* 33(4), 93–111.
24. Josipovič, D. (2004). *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC.
25. Josipovič, D. (2006). *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
26. Josipovič, D. (2007). Education and Fertility: Do Educated Parents Have Fewer Children? *Anthropological notebooks*, 13(2), 35–50.
27. Knodel, J., & van de Walle, E. (1986). Lessons from the Past: Policy Implications of Historical Fertility Studies. V A. J. Coale & S. Cotts Watkins (ur.), *The Decline of Fertility in Europe. The Revised Proceedings of a Conference on a Princeton European Fertility Project* (str. 390–419). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
28. Kožuh-Novak, M., Obersnel-Kveder, D., Černič Istenič, M., Šircelj, V., & Vehovar, V. (1998). *Rodnostno vedenje Slovencev: nacionalno poročilo*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.
29. Kulu, H. (2013). Why Do Fertility Levels Vary between Urban and Rural Areas? *Regional Studies*, 47(6), 895–912.
30. Lee, R. D. (2000). Intergenerational transfers and the economic life cycle: A cross-cultural perspective. V A. Mason & G. Tapinos (ur.), *Sharing the Wealth: Demographic Change and Economic Transfer between Generations* (str. 17–56). Oxford: Oxford University Press.
31. Leibenstein, H. (1975). The Economic Theory of Fertility Decline. *The Quarterly Journal of Economics* 89(1), 1–31.
32. Lesthaeghe, R., & Wilson, C. (1986) Models of Production, Secularization, and the Pace of the Fertility Decline in Western Europe, 1870–1930. V A. J. Coale & S. Cotts Watkins

- (ur.), *The Decline of Fertility in Europe. The Revised Proceedings of a Conference on a Princeton European Fertility Project* (str. 261–292). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
33. Livi Bacci, M. (2005). *Prebivalstvo v zgodovini Evrope*. Ljubljana: Založba *cf.
 34. Lois, D. (2016). Types of social networks and the transition to parenthood. *Demographic Research*, 34, 657–687.
 35. Malačič, J. (1984). Demografske razmere v Sloveniji. *Teorija in praksa*, 21(7–8), 683–701.
 36. Malačič, J. (1985). *Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
 37. Malačič, J. (1994). Prebivalstvena politika v novih družbenih razmerah v Sloveniji. V N. Stropnik (ur.), *Kaj potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko? (zbornik referatov)* (str. 107–124). Ljubljana: Domus, Center za zaščito potrošnikov.
 38. Malačič, J. (2006). Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli. Ljubljana: Ekonomska fakulteta v Ljubljani.
 39. Pooley, S. (2013). Parenthood, child-rearing and fertility in England, 1850–1914. *History of the family*, 18(1), 83–106.
 40. Oliveira, J. (2016). The value of children: Inter-generational support, fertility, and human capital. *Journal of development economics*, 120(1), 1–16.
 41. Sambt, J., & Žilnik, I. (2011). Are we witnessing a new baby boom in Slovenia? *Zbornik 14. Mednarodne multikonference. Informacijska družba IS – 2011. Zvezek B. Soočanje z demografskimi izzivi* (str. 25 – 28). Ljubljana: Institut Jožef Stefan.
 42. Schaller, J. (2016). Booms, Busts, and Fertility. *Journal of Human Resources*, 51(1), 1–2.
 43. Schneider, D., & Hastings, O. P. (2015). Socioeconomic Variation in the Effect of Economic Conditions on Marriage and Nonmarital Fertility in the United States: Evidence From the Great Recession. *Demography*, 52(6), 1533–7790.
 44. Sharlin, A. (1986). Urban-Rural Differences in Fertility in Europe during the Demographic Transition. V A. J. Coale & S. Cotts Watkins (ur.), *The Decline of Fertility in Europe. The Revised Proceedings of a Conference on a Princeton European Fertility Project* (str. 234–260). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
 45. Sobotka, T. (2004). Is Lowest-Low Fertility in Europe Explained by the Postponement of Childbearing? *Population and Development Review* 30(2), 195–220.
 46. Statistični urad Republike Slovenije. (2016a). Prebivalstvo, Slovenija. Metodološko pojasnilo. Najdeno 3. maja 2016 na spletnem naslovu <http://www.stat.si/StatWeb/Common/PrikaziDokument.ashx?IdDatoteke=7808>
 47. Statistični urad Republike Slovenije. (2016b). Kazalnika dohodka in revščine (SILC), Slovenija. Metodološko pojasnilo. Najdeno 30. maja na spletnem naslovu <http://www.stat.si/StatWeb/Common/PrikaziDokument.ashx?IdDatoteke=8141>
 48. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). Pojasnila o teritorialnih spremembah statističnih regij. Najdeno 7. maja 2016 na spletnem naslovu <http://www.stat.si/dokument/5449/Pojasnila-spremembah-statisticnih-regij.pdf>

49. Statistični urad Republike Slovenije. (2013). Sprememba Uredbe NUTS. Najdeno 7. maja 2016 na spletnem naslovu <http://www.stat.si/StatWeb/glavnanavigacija/podatki/prikazistaronovico?IdNovice=5983>
50. Statistični urad Republike Slovenije. (2015). Aktivno prebivalstvo, Slovenija. Metodološko pojasnilo. Najdeno 7. maja 2016 na spletnem naslovu <http://www.stat.si/StatWeb/Common/PrikaziDokument.ashx?IdDatoteke=8138>
51. Statistični urad Republike Slovenije. (b.i.). Prebivalstvo po velikih in petletnih starostnih skupinah in spolu, statistične regije, Slovenija, letno. Najdeno 5. maja 2016 na spletnem naslovu <http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/Saveshow.asp>
52. Statistični urad Republike Slovenije. (b.i.). Osnovni podatki o živorojenih, statistične regije, Slovenija, letno. Najdeno 3. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05J2008S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/30_Rodnost/10_05J20_rojeni_RE_OBC/&lang=2
53. Statistični urad Republike Slovenije. (b.i.). Živorojeni, rojeni v zakonski zvezi ali zunaj zakonske zveze, po vrstnem redu rojstva, statistične regije, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05J2012S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/30_Rodnost/10_05J20_rojeni_RE_OBC/&lang=2
54. Statistični urad Republike Slovenije. (b.i.). Osnovni podatki o razvezah zakonskih zvez (absolutni podatki in kazalniki), statistične regije, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05M4004S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/36_Razveze/10_05M40_razveze-RE-OBC/&lang=2
55. Statistični urad Republike Slovenije. (b.i.). Prebivalstvo, staro 15 ali več let, po izobrazbi, petletnih starostnih skupinah in spolu, statistične regije, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05G2010S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/20_soc_ekon_preb/01_05G20_izobrazba/&lang=2
56. Statistični urad Republike Slovenije. (b.i.). Študenti terciarnega izobraževanja po regiji stalnega bivališča, vrsti izobraževanja, načinu študija in spolu, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0955005S&ti=&path=../Database/Dem_soc/09_izobrazevanje/08_terciarno_izobraz/01_09550_vpisani_splosno/&lang=2
57. Statistični urad Republike Slovenije. (b.i.). Študenti terciarnega izobraževanja po regiji stalnega bivališča, vrsti izobraževanja, načinu študija in spolu, Slovenija, letno. Najdeno 20. 5. 2016 na spletnem naslovu <http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/Saveshow.asp>
58. Statistični urad Republike Slovenije. (b.i.). Diplomanti terciarnega izobraževanja, kazalniki po statistični regiji stalnega prebivališča, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0955410S&ti=&path=../Database/Dem_soc/09_izobrazevanje/08_terciarno_izobraz/02_09554_diplomanti_splosno/&lang=2

59. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). Diplomanti terciarnega izobraževanja po statistični regiji stalnega prebivališča, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu <http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/Saveshow.asp>.
60. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). Delovno aktivno prebivalstvo, registrirane brezposelne osebe in stopnje registrirane brezposelnosti po kohezijskih in statističnih regijah prebivališča in spolu, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0775350S&ti=&path=../Database/Dem_soc/07_trg_dela/05_akt_preb_po_regis_virih/01_07753_aktivno_preb_letno_povp/&lang=2
61. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). Regionalni bruto domači proizvod, tekoče cene, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0309201S&ti=Regionalni+bruto+doma%20%2C+teko%20%2C+Slovenija%20+letno&path=../Database/Ekonomsko/03_nacionalni_racuni/30_03092_regionalni_rac/&lang=2
62. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). Stopnja tveganja revščine, statistične regije, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0867636S&ti=&path=../Database/Dem_soc/08_zivljenjska_raven/08_silc_kazalniki_revsc/30_08676_kazaln_podp_strat_EU_2020/&lang=2
63. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). Materialno prikrajšane osebe, statistične regije, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0867431S&ti=&path=../Database/Dem_soc/08_zivljenjska_raven/08_silc_kazalniki_revsc/20_08674_materialna_prikrajs/&lang=2
64. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). Zaposleni po dejavnosti in spolu, statistične regije, Slovenija, večletno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05G3060S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/20_soc_ekon_preb/03_05G30_aktivnost/&lang=2
65. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). Stanovanjske razmere, statistične regije, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0867725S&ti=&path=../Database/Dem_soc/08_zivljenjska_raven/11_silc_stanovan_pogoji/05_08677_stanovan_razmere/&lang=2
66. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). Število otrok na vrtec in število otrok na vzgojitelja in pomočnika vzgojitelja, kohezijski regiji in statistične regije, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0971406S&ti=&path=../Database/Dem_soc/09_izobrazevanje/03_predsol_vzgoja/03_09714_vrtci_kazalniki/&lang=2
67. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). Delovno aktivno prebivalstvo po statističnih regijah delovnega mesta, statusu zaposlitve, petletnih starostnih skupinah in spolu, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu

- http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0764610S&ti=Delovno+aktivno+prebivalstvo+po+statisti%20regijah+delovnega+mesta%20+statusu+zaposlitve%20+petletnih+starostnih+skupinah+in+spolu%20+Slovenija%20+letno&path=../Database/Dem_soc/07_trg_dela/06_akt_preb_reg_viri_strukturni/01_07646_del_aktivni_starost/&lang=2
68. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). Prebivalstvo po velikih in petletnih starostnih skupinah in spolu, statistične regije, Slovenija, letno. Najdeno 10. maja 2016 na spletnem naslovu
http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05C2002S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/10_stevilo_preb/10_05C20_prebivalstvo_stat_regije/&lang=2
69. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). *Rojeni po vitaliteti in spolu in rojeni v zakonski zvezi ali zunaj nje po statističnih regijah, Slovenija, 1994–2001* (interno gradivo). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
70. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). *Študenti terciarnega izobraževanja po stalnem prebivališču – statističnih regijah, 1991–2007* (interno gradivo). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
71. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). *Delovno aktivno prebivalstvo v izbrani dejavnosti (SKD 2008) A Kmetijstvo in lov, gozdarstvo in ribištvo, po statističnih regijah delovnega mesta in po spolu, Slovenija, 31. 12., 1995 in 2000–2015* (interno gradivo). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
72. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). *Delovno aktivno prebivalstvo po statističnih regijah delovnega mesta, Slovenija, 31. 12., 1995–2004* (interno gradivo). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
73. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). *Delovno aktivno prebivalstvo po statističnih regijah prebivališča in po spolu, Slovenija, 31. 12., 1997–2004* (interno gradivo). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
74. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). *Delovno aktivno prebivalstvo v dejavnosti A Kmetijstvo, lov, gozdarstvo in v dejavnosti B Ribištvo po statističnih regijah delovnega mesta, Slovenija, 31. 12., 1996–1999* (interno gradivo). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
75. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). *Povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka, statistične regije, Slovenija, 1995–2001* (interno gradivo). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
76. Statistični urad Republike Slovenije. (b.l.). *Celotna stopnja rodnosti, statistične regije, Slovenija, 1995–2001* (interno gradivo). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
77. Šircelj, M. (1991). *Determinante rodnosti v Sloveniji* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
78. Šircelj, M. (1994). Razvoj prebivalstva od 18. do 21. stoletja. V N. Stropnik (ur.), *Kaj potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko?* (zbornik referatov) (str. 71–87). Ljubljana: Domus, Center za zaščito potrošnikov.
79. Šircelj, M. (2006). *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

80. Thadani, V. N. (1979). The logic of sentiment: The family and social change. *Population and Development Review* 4(2), 137–152.
81. van de Walle, F. (1986). Infant Mortality and the European Demographic Transition. V A. J. Coale & S. Cotts Watkins (ur.), *The Decline of Fertility in Europe. The Revised Proceedings of a Conference on a Princeton European Fertility Project* (str. 201–233). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
82. Verbeek, M. (2000). *A Guide to Modern Econometrics*. Chichester: John Wiley and Sons.
83. Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. (b.l.). *Povprečno število registrirano brezposelnih oseb po regijah, 2005–2009* (interno gradivo). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje.
84. Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. (b.l.). *Število registrirano brezposelnih oseb po občinah, po spolu in starostnih skupinah, 2000–2004* (interno gradivo). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje.
85. Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. (b.l.). *Število registrirano brezposelnih oseb v Republiki Sloveniji po občinah, stanje 31. 12., 1997–1999* (interno gradivo). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje.

PRILOGE

KAZALO PRILOG

Priloga 1: Rezultati obdelave podatkov s programskim paketom STATA.....	1
---	---

Priloga 1: Rezultati obdelave podatkov s programskim paketom STATA

Izbira modela

```

qui xtreg stopcelrodnosti starostmatereprvi studterc zensketercizob2039
regbrezposel matprikrajsani4, fe
estimates store fixed
qui xtreg stopcelrodnosti starostmatereprvi studterc zensketercizob2039
regbrezposel matprikrajsani4, re
estimates store random
hausman fixed random

```

	—— Coefficients ——			
	(b) fixed	(B) random	(b-B) Difference	sqrt(diag(V_b-V_B)) S.E.
starostmat~i	.0157352	-.0575792	.0733144	.0295532
studterc	.012787	.021735	-.008948	.0061995
zensket~2039	.0147957	.0198288	-.0050331	.0033333
regbrezposel	-.0245318	-.0139423	-.0105895	.009079
matprikraj~4	-.0082768	-.0130139	.0047371	.0043077

b = consistent under Ho and Ha; obtained from xtreg
B = inconsistent under Ha, efficient under Ho; obtained from xtreg

Test: Ho: difference in coefficients not systematic

chi2(5) = (b-B)'[(V_b-V_B)^(-1)](b-B)
= 8.59
Prob>chi2 = 0.1267
(V_b-V_B is not positive definite)

Ocena parametrov regresijskega modela

```

xtreg stopcelrodnosti starostmatereprvi studterc zensketercizob2039
regbrezposel matprikrajsani4, re

```

stopcelrodnosti	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
starostmatereprvi	-.0575792	.02324	-2.48	0.013	-.1031288	-.0120295
studterc	.021735	.0061249	3.55	0.000	.0097304	.0337396
zensketercizob2039	.0198288	.0027272	7.27	0.000	.0144835	.0251741
regbrezposel	-.0139423	.0043501	-3.21	0.001	-.0224684	-.0054163
matprikrajsani4	-.0130139	.005851	-2.22	0.026	-.0244817	-.0015461
_cons	2.460698	.7140945	3.45	0.001	1.061098	3.860297
sigma_u	.03365257					
sigma_e	.0384707					
rho	.43349281	(fraction of variance due to u_i)				